

Z i g m a s Z I N K E V I Č I U S

Vilniaus universitetas

APIE MĪSLINGĄJĄ WOLFENBÜTTELIO POSTILĘ IR JOS KALBĄ

1896 m. Čikagos universiteto profesorius H. Schmidt-Wartenbergas surado Wolfenbüttelio miesto (Vokietija) bibliotekoje (dabartinė saugojimo vieta: Herzog August Bibliothek, sign. *Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°*) seną lietuvišką postilės rankraštį, vokiečių bibliografo Otto von Heinemann'o kataloge¹ paminėtą kiek anksčiau (J. Gelumbeckaitės informacija, plg. Karaciejus 1995, 15; Gelumbeckaitė 2000, 173–174). Tai buvo seniausias žinomas didelis lietuviškų pamokslų rinkinys, apie 1573 m. nusirašytas iš dar senesnio rankraščio². Rinkinys, matyt, turėjo būti sudarytas tuoj po 1561 m., nes minimas vienas tų metų reiškinyje³. Pamokslai skirti Prūsijos lietuvių dvasininkams. Be kita ko, tai rodo vartojimas daugybės anuomet tik dvasininkams suprantamų santrumpų, tarp jų ir lotyniškų, neišverstų lotynų kalbos teksto gabalėlių, šiaip įvairių paaiškinimų lotyniškai, vokiškai. Pateikiami tik keli pavyzdžiai: *f: Paw: 2 Cor: 1 cap:* ‘šventasis Povilas 2 laiške korintiečiams, 1 perskyrime’, *dic de eis* (lo.) ‘pasakyk apie juos (t. y. krikšto nukrypimus)’, *alhie 4 Zeilen geř [=gern] aufgelaſſen* (vok.) ‘čia 4 eilutes praleisti’ ir pan. Greičiausiai rankraštis nebuvo rengiamas spaudai ir jį kunigai nusirašinėjo vienas nuo kito.

Pamokslų tekstai versti iš lotynų kalbos (Gelumbeckaitė 2000a, 99; neretai jų pabaigoje nurodoma, iš kur versta), kartais lyginant su vokišku tekstu. Pasitaiko nemaža pažodinių vertalų (kalkių), pvz., *galvos miestas* ‘sostinė’, lo. *caput*, vok. *Hauptstadt* (*galwas meſte* Hierufalem 122a₁), *iš ſirdies dugno* ‘nuoširdžiai, geranoriškai’, vok. *aus tiefſten Herzen* (*iſch dugna ſzirdes ſawa*, turri panu Dewui de-kawoti 131a₃₁), konstrukcijos su *bendratimi*, tokios kaip *Tie kure netik ... wina tikrų kraujį buti* 132_{23–24} ‘tie, kurie netiki vyną tikru krauju esant’, *ſawe ant gieribes a ſuſſimilima pana Diewa turim gulditi* 271a_{2–4} ‘sau turime tikėtis pono Dievo gerybės ir susimilimo’ ir pan. Bet yra ir gražių lietuviškų pasakymų, pvz., *be wena*

¹ Die Handschriften Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel 2. Die Augusteischen Handschriften [...] 1890, 291.

² Rankraščio pirmosios dalies pabaigoje yra įrašas *In 3 wochnj [=wochen] 2 tag[en] durch Gottes hulf außgeſzriebeņ [=ausgeſchrieben] Ao 73 den 2 Septembris*. Greičiausiai tais pačiais metais buvo nusirašyta ir antroji dalis.

³ Skaitome: *neſenei 1561 Danias ſzeme mieſte aſinia didei indiwnas a ſtebuklingas ſęklas dangui bua regetas* 6a_{1–3}. 1561 metų data taip pat minima 263_{32–a1}.

gala 238²⁴⁻²⁵ ‘labai’, (apie tai) *prafchakufias nedeles este girdeijen* 107³³⁻³⁴ ‘praėjusiomis savaitėmis esate girdėję’ ir pan. Stengiamasi lietuvininti žodžių tvarką. Antai frazėje *musu nepretelius duschiu* 105a¹²⁻¹³ ir *pafsirade kune musu* 286a²⁷ skaičiais nurodyta tokia taisyklinga žodžių tvarka *musu duschiu nepretelius* ir *pafsirade musu kune*. Tačiau Postilė nėra tik vertimas, joje pasitaiko originalaus teksto, kai kalbama apie vietinių žmonių reikalus, jų papročius, minimos senovės lietuvių dievybės, pvz., Pikulas, Žemėpatis ir kt.

Rankraščio rašyba nenuosekli, gerokai įvairuoja. Postilę sudaręs asmuo ar asmenys ir jos perrašinėtojai galėjo nusižiūrėti tik į Martyno Mažvydo raštus, nes daugiau spausdintų knygų tada dar nebuvo. Žinoma, galėjo tuos asmenis, ypač kilusius iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos, kažkiek veikti ir anuomet turėta rankraštinė raštija, apie kurią visai nedaug težinome (Z i n k e v i č i u s 1995, 1997, 1998 a, b). Kaip ir toje raštijoje, vietomis sekama lotynų rašyba, pvz., *Amē* 295a³² ‘amen’, *inquepima* 219a⁹ ‘įpvėpimo’, *Quarfina* 291a⁷ ‘kvaršina’ ir pan. Pažymėtinas mišlingas nosinių balsių žymėjimas *a, e, u, i* raidėmis. Bibliniai vardai bemaž nelietuvinami, rašoma, pvz., *f*: *Bernhardus* 295a¹² ‘šv. Bernardas’, *Raphael angelas* 293a²⁵ ‘angelas Rafaelis’, *preg Job* 292a² ‘prie Jobo’, *Simō Bar Jana* 179¹² ‘Simonai, Jono sūnau’, acc. sg. *Tobiam senughī* 293³³ ‘senąjį Tobiją’, gen. pl. *Afsiriorum* 262a¹⁴⁻¹⁵ ‘asirų’, acc. pl. *Chaldeos* 292a¹⁸ ‘chaldėjus’ ir pan. Akivaizdus pomėgis trumpinti žodžius. Neįgudusiam skaitytojui tie trumpinimai kartais yra tikra mįslė, pvz., *m: k: ir k: b: ir f: Chū* ‘maloningi krikščionys ir krikščionės, broliai ir seserys Kristuje’.

Postilės kalba iki šiol tebėra palyginti nedaug tirta. Atradęs Postilę H. Schmidt-Wartenbergas tuoj pranešė žymiam to meto vokiečių baltistui Adalbertui Bezenbergeriui, kuris pasiūlė Mažosios Lietuvos veikėjui Viliui Gaigalaičiui ją patyrinėti. V. Gaigalaitis netrukus Karaliaučiaus universitete apgynė disertaciją apie jos kalbą (G a i g a l a t 1900). Šis darbas dabar jau gerokai senstelėjęs, ypač dialektologijos požiūriu. V. Gaigalaitis manė, kad Postilę parengė žmogus, kuriam buvo įprastos žemaičių ir rytų Lietuvos tarmės, arba tai esąs daugelio įvairiatarmių vertėjų darbas, be to, kalbos margumyną galėję padidinti teksto nurašinėtojai. Taigi jis Postilės kalbą traktavo kaip tarmių mišinį. Iš tikrųjų anuomet kunigai Prūsijos kunigaikštijoje būdavo neretai kilnojami iš vietos į vietą ir jų kalboje galėjo būti įvairiatarmių ypatybių, būdingų Postilei.

Eduardas Hermannas iškėlė hipotezę, jog Postilės kalbinį pagrindą sudarė ilgainiui išnykęs Prūsijos lietuvių dialektas, turėjęs žemaičių ir rytų Lietuvos tarmių ypatybių (H e r m a n n 1912, 17; 1923, 109–111). Tačiau tuo sunku patikėti, nes Postilės kalboje tarmių mišinys akivaizdus, natūralioje tarmėje toks vargu ar įmanomas. Bene aiškiausiai tai rodo nosiniai balsiai *a, e* Postilės tekste. Toje pačioje fonetinėje pozicijoje randame kartais *a, e*, kartais susiaurėjusius *u, i*. Jokioje tarmėje toks ir tokio masto dvejo-pumas nebūtų įmanomas.

Jonas Palionis mano, kad Postilę vertė iš rytų Lietuvos į Prūsijos kunigaikštijos žemaičių tarpą patekęs ir čia ilgiau pagyvenęs žmogus (P a l i o n i s 1967, 62–64). Su tuo būtų galima sutikti. Tačiau, sprendžiant iš Mažvydo raštų ir kitų duomenų, žemaičiai tada baritoninėse galūnėse vietoj *a, e, u, i* jau turėjo denazalizuotus trumpuosius balsius *a, e, u, i*, bet Postilėje šiose galūnėse dažniausiai yra išlikę sveiki nosiniai balsiai. Taigi jos kalboje galima įžiūrėti ne tik žemaičių, pietų (ne rytų, nes *an* tipo junginiai sveiki!) aukštaičių, bet ir nekirčiuotus ilguosius balsius galūnėje netrumpinančių vakarų aukštaičių elementų.

Wolfenbüttelio postilės 1995 m. leidimo parengėjas Juozas Karaciejus mano, kad prie šios Postilės sudarymo galėję prisidėti Augustinas Jomantas (tokią mintį kėlė jau E. Hermannas) ir Jonas Bretkūnas (K a r a c i e j u s 1995, 19–22, 27–30).

Šių eilučių autorius seniai domisi Wolfenbüttelio postilės kalba, bet sistemingai ją ėmėsi tirti tik pastaruoju metu. Anksčiau ilgą laiką toks darbas buvo neįmanomas, nes dėl „geležinės uždangos“ Postilės rankraštis lietuvių kalbininkams nebuvo prieinamas, o paskelbtų negausių jo ištraukų išsamiam tyrimui nepakako. Padėties nepakeitė ir amerikiečių kalbininko Gordon Fordo 1965 m. pradėta, bet nebaigta leisti rankraščio faksimilinė kopija (F o r d 1965), kuri, be to, nėra geros kokybės ir sunkiai skaitoma. Tik 1995 m. pasirodžius Juozo Karaciejaus parengtam viso rankraščio leidimui, pagaliau buvo ryžtasi imtis išsamaus tyrimo. Tačiau J. Karaciejaus atlikta teksto perraša nėra be trūkumų, kurių parengėjas iš tikrųjų nė negalėjo išvengti, kadangi neturėjo po ranka originalo, tekstą perrašė iš kopijos ir mikrofilmo. Suprantama, taip dirbant negalėjo būti pastebėti kai kurie senųjų perrašinėtojų taisymo ypatumai, svarbūs tyrėjui, leidžiantys nustatyti, kas į ką taisyta (J. Karaciejus galėjo tik daryti prielaidas), be to, kaip vėliau paaiškėjo, leidinyje liko daug skaitymo netikslumų (P a l i o n i s 1997, 1997a; G e l u m b e c k a i t ė 2000), nors parengėjas dėjo daug pastangų siekdamas jų išvengti. Jis padarė viską, kas buvo įmanoma neturint originalo. Šis J. Karaciejaus leidinys buvo vienintelis autoriui prieinamas v i s a s Postilės tekstas, nes dėl susiklosčiusių aplinkybių originalas Wolfenbüttelyje ir toliau liko nepasiekiamas. Nežiūrint Karaciejaus leidinio netobulumų, kurie daugiausia liečia rašybą, retais atvejais tarti, dar rečiau – gramatinių formų nustatymą, nutarta atlikti išsamią kalbinę (dialektologinę) analizę pagrindu imant šio leidinio tekstą, nes pasirinkimo nebuvo. Siekiant išvengti klaidingų išvadų, buvo stengiamasi jas, ypač svarbiausias, daryti ne iš vieno kurio pavyzdžio (kad nesuklaidintų netiksli perraša), bet iš didelio jų kiekio. Šia nuostata buvo grindžiama visa Postilės teksto analizė. Straipsnyje pateikiami pavyzdžiai (kurie dažniausiai reprezentuoja daugybę tiksliai ar netiksliai užrašytų analogų) visi yra kolegės Jolantos G e l u m b e c k a i t ė s, dabar Wolfenbüttelyje rengiančios mokslinį Postilės leidimą (kuris, matyt, pasirodys dar negreit), sutikrinti su originalu. Šia proga reiškiu nuoširdžią padėką kolegei Jolantai, atėjusiai man į talką. Jos dėka straipsnyje pateikia-

mi pavyzdžiai skaitytojui negali kelti abejonių (β ligatūra pakeista dviraidžiu, cituojami žodžiai pateikiami kursyvu, ne vietoje didžiosios raidės pakeistos mažosiomis).

Kai kurios šio straipsnio preliminarinės išvados pateiktos angliškai parengtame straipsnyje (spausdinamas).

Dialektologinė Postilės teksto analizė patvirtino teiginį, kad tą tekstą sudaro tarmių mišinys. Šio straipsnio autoriaus įsitikinimu, tokio kilmės požiūriu heterogeninio teksto negalėjo sukurti vienas asmuo, net jeigu jis būtų ilgą laiką pragyvenęs jam svetimų tarmių plotuose. Atlikta analizė aiškiai parodė, kad Postilės kalbą sudaro du svarbiausi tarminiai klodai: pietų aukštaičių ir vakarų aukštaičių. Be to, dar yra gana gausus žemaitiškas klodas ir palyginti nemąža kuršių resp. kuršininkų kalbos elementų.

Pirmiausia bus aptartas pietų aukštaičių klodas. Jis Postilėje labai ryškus. Nosiniai balsiai a , e dažnai siaurinami ir verčiami pietų aukštaičiams būdingais u , i (bet *an* junginiai, kaip buvo sakyta, visuomet išlaikomi sveiki!), kurie žymimi u , i raidėmis (kartais u , i , neretai ir *un*, *in* – apie tai vėliau), pvz., *sunarei* 65a₁₃ ‘sąnariai’, *atfigrinfch* 83₁₇ ‘atsigrėš’; acc. sg. *algu* 10₄ ‘alga’, ing *amfzinu prakeikimu* 2₂₃₋₂₄ ‘į amžiną prakeikimą’, *geribi* 64₃₁ ‘gerybę’, pa *wifu szemi* 29₂₂₋₂₃ ‘po visą žemę’, *Jaunughi Tobijaschun* 66₆ ‘jaunąjį Tobiją’, *busencziuiu* 66a₂₅ ‘būsenčiąją’, *didiju* 240a₇ ‘didžiąją’ (*dideja*); nom. sg. m. *esfus* 1a₉ ‘esąs’, *gimis* est 33a₁₈ ‘yra gimęs’, *apfigrinfchis* 40a₁₈ ‘apsigrėžęs’; pl. *buwi* 6a₃₁ ‘buvę’, *girdeghi* 42a₃ ‘girdėję’; adv. *ti* 293₂ ‘ten’ (*te*). Taip pat galūnėse vietoj *-a*, *-e* < **-ā*, **-ē* yra *-u*, *-i*, pvz.: instr. sg. *didi algu* 65a₁₆ ‘didžia (*dide*) alga’, *su marcziu* 66a₂₃ ‘su marčia’; būdinys *dekti dege* 75₃ ‘degte degė’; loc. sg. *karalifzkami miesti* 53₇ ‘karališkame mieste’.

Pavyzdžiai su susiaurintais nosiniais balsiais sudaro ne mažiau kaip pusę visų atvejų. V. Gaigalaičio pateiktame tekste galūnėse sveiki a , e ir susiaurinti (virtę u , i) bemaž vienodo dažnumo: pavyzdžiai su $a > u$ sudaro 49 %, o su $e > i$ – 56 % atitinkamų atvejų. Atskirose gramatinėse formose dažnumas gerokai įvairuoja (Zinkevičius 1986, 64), bet turi aiškiai atsitiktinį pobūdį. Jis matyti ir iš pateikiamų kelių originalo teksto pavyzdžių: *ta waiku* 68a₁₀ ‘tą vaiką’, ape ... *kerfchtu a rustiben* 70₁₈ ‘apie kerštą ir rūstybę’, *su sawuiu miela matinu* 60a₂₈ ‘su savąja miela motina’, *gimte ufzgimi* 61a₂₉ ‘gimte užgimę’. Painiojimo mastą iliustruoja kad ir tokia frazė (žodžiai su a , e resp. u , i išskirti šriftu): (jie) bucioa wenas *antru*, fzenklindami to *amfzinu busencziuiu malane* a *milista* tarpei *sawens*, ka *grafzu paweifdu* fkaitame knigofa 66a₂₄₋₂₇ ‘bučiuoja vienas antrą, ženklindami tuo amžiną būsiančiąją malonę ir mylistą tarp savęs, ko gražų pavyzdį (*paveizda*) skaitome knygoje’. Panašių frazių Postilėje labai daug. Rasti kokį nors dėsningumą visiškai neįmanoma.

Balsių u , i (tiek iš a , e , tiek ir senovinių) nosinis rezonansas pietų aukštaičio Postilės vertėjo šnekteje turėjo būti stiprus, nes u , i dažnai painiojami su *un*, *in*. Tai rodo žemiau pateikiami pavyzdžiai:

Pavyzdžiai su *un, in* vietoj *u, i*:

žodžio šaknyje: *atfigrinsch* 83¹⁷ ‘atsigreš’; *siunsti* 14³¹ ‘siūsti’, *ischpafzinsta* 2⁷ ‘išpa-
sta’;

acc. sg. galūnėje: *tikrun Diewun* 42a⁵ ‘tikrą Dievą’; ing *akin* 22a³³ ‘į aki’;
schwencziaufughin szadin 36²⁵⁻²⁶ ‘švenčiausiąjį žodį’;

dalyvių nom. sg.: *Dewas wiffugalins* 118¹²⁻¹³ ‘... visagalis’; pl. *buwin* 115a⁷ ‘buvę’,
elc girdeghin 48³ ‘... girdėję’;

gen. pl.: *awineliun* 39³¹ ‘avinėlių’, *iufun* 38a¹⁵ ‘jūsų’, *fwetifzkuniun* 7²³ ‘pasaulietiš-
kųjų’ (*svietiškųjų*);

3 cond.: *butun* 36²⁷ ‘būtų’, *szinatunse* ir *tiketunse* 46¹⁸⁻¹⁹ ‘žinotųsi ir tikėtųsi’.

b) Pavyzdžiai su *u, i* vietoj *un, in*:

žodžio viduryje tam tikrose morfemose, paprastai priesagose: *baifigas* 12⁸⁻⁹ ‘bai-
ingas’, *apfunkitas* 12²⁵ ‘apsunkintas’⁴, instr. sg. *maldeniku* 2a³ ‘maldininku’ (*malde-
ninkas*), *nepatikus* 62⁴ ‘nepatinkus’ (gal *nepatinkus* < *nepatinkas*?);

ill. sg. formų baigmenyje: *ufzŋenge dangu* 33a²⁴ ‘... į dangų’ (*dangun*), du daiktu
dekimaŋi schirdi sawa 38a¹ ‘... į širdį...’ (*širdin*), galliu *szemi* nueiti 98a²⁷ ‘... į žemę...’
(galbūt hipernormalizmas vietoj *žeme, nes nosinio *ę* pietų aukštaičių tarmėje nebuvo);

kitų formų antrinės kilmės galūnėje (baigmenyje): geidž. n. *te pafsikrutī* 153¹⁸ ‘tegu
pasikrutina’ (*tepasikrutin*), adv. *kanugidri* 171²⁰ ‘kodėl’, *tanugidri* 179³² ‘todėl’ (vietoj
kanugidrin, *tanugidrin*).

Pietų aukštaičiai, kaip žinoma, dzūkuoja, išskyrus šiaurinį kampą apie Žaslius, Kai-
liadoris, bet ten, kaip matysime, Postilės vertėjo gimtoji šnekta vargu ar ieškotina.
Savaime kyla klausimas, ar Postilės tekste esama dzūkavimo pėdsakų. Į šį klausimą
atsakyti nelengva ir štai dėl ko. Afrikatų *c, dz* buvimą vietoj *č, dž* temdo netobula
Postilės rašyba. Juk ir kituose mūsų senuosiuose tekstuose grafemos *c, dz* ir *cʒ, dž*
perdėm painiojamos. Nėra įtikinamų duomenų, kad tokio painiojimo nebūtų Postilėje.
Dėl to negalime būti tikri, kad tokios parašymo poros, kaip *puciafsi* 251¹⁰ // *pucziafi*
251¹³ ‘pučiasi’, *cia* 251a³ // *czia* 5²¹ ‘čia’, atspindi skirtingą tartį. Jeigu iš tikrųjų čia
žymima skirtinga tartis, tuo atveju, pvz., 1. sg. cond. formą *docia* 256a¹⁶ ‘duočiau’
turėtume laikyti dzūkiška. Tą patį reikėtų pasakyti ir apie kitus pavyzdžius su grafema
c vietoj dabartinės kalbos *č*. Grafemos *dž* Postilėje, atrodo, iš viso nėra, matyt, dvirai-
džiu *dʒ* buvo žymima ne tik *dz*, bet ir *dž* afrikata. Beje, vakarų aukštaičiai Postilės
perrašinėtojai, pastebėję *c, dz* raidėmis žymimas savo tarmės afrikatas *č, dž*, galėjo ir
patys imti taip rašyti, dar labiau padidindami painiavą.

Nelengva spręsti ir apie antrosios dzūkavimo ypatybės – sprogstamųjų dantinių *t(v),
d(v)* virtimo *c(v), dz(v)* prieš *i* tipo vokalizmą – buvimą ar nebuvimą Postilės vertėjo

⁴ Priesagų *-inti* ir *-yti* painiojimą tarmėje rodo tokie hipernormalizmai, kaip *sakintumbei* 94¹⁵ ‘saky-
tumei’.

pietų aukštaičio tarmėje. Kaip žinoma, dokumentuose (ne lietuvių kalba) vietovardžiai su šia dzūkavimo ypatybe (pvz., *Dzitva* < *Ditva*, *Radziškė* < *Radiškė*,...) atsiranda tik nuo XV a. pabaigos ir vartojami nesistemiškai. Matyt, minkštųjų *t*, *d* asibilizacija tada dar buvo silpna, nelengvai pastebima. Tokia galėjo išlikti ilgesnį laiką, vietomis galbūt iki XVI a. pabaigos. Postilės spėjamas vertėjas galėjo būti kilęs iš tokios vietovės. Bet tai tik prielaida. Neišleistas iš akių ir faktas, jog iš dzūkų ploto kilę ankstyvieji autoriai dzūkavimo, ypač antrosios ypatybės, vengė, paprastai pasitaiko tik atskiri sporadiški jo atvejai (Zinkevičius 1972, 86–87). Šiaip ar taip, Wolfenbüttelio postilėje aiškių dzūkavimo antrosios ypatybės atvejų, galima sakyti, nėra. Tokiu galima būtų laikyti 3 as. praes. formą *girdž* 37a₃₄ ‘girdi’, jeigu būtume tikri, jog ji kilo ne iš *girdžia*. Lygiai taip pat nedrašu būtų formą *nitneka* 19a₁₉ ‘ničnieko’ (daug sykių kartojama) laikyti hipernormalizmu, rodančiu dzūkavimo vengimą.

Kaip ir visoje rytų Lietuvoje, pietų aukštaičių tarmės plote kietinamas priebalsis *l* prieš *e* tipo vokalizmą. Senieji raštai rodo, kad ši ypatybė turėta jau XVI amžiuje. Postilėje specialios raidės kietajam *l* žymėti (*l̥*) nėra. Nevartojo jos nė Mažvydas ar kiti Prūsijos lietuvių autoriai. Kad Postilės vertėjo tarmėje *l* prieš *e* resp. *ei* buvo kietas, rodo tokie pavyzdžiai, kaip *laidžia* 119a₂₄ ‘leidžia’, *aplaida* 164₂₇ ‘apleido’, *atlaifstj* 203a₇, ‘alteisti’, *palaidi* 126_{29–30} ‘paleidę’. Galbūt *l* kietinimą rodo ir įtariamos hipernormalizmais formos acc. sg. *angeliu* 294₃₂ ‘angelą’, *privaliu* 252₃₀ ‘privalu’.

Iš pietų aukštaičiams būdingų morfologijos ypatybių pirmiausia minėtinas Postilėje dažnai pasitaikantis vyriškosios giminės vienaskaitos naudininkas su galūne *-u* vietoj *-ui*, pvz.: *panu Diėwu* 42_{18–19} ‘ponui Dievui’, *Dėwas ... Adamu, Abrahamu, Ifaku Jacubu* yra nufzadeijes 117a_{17–18} ‘Dievas Adomui, Abraomui, Isaokui, Jokubui yra pažadėjęs’, *funu* 104₅ ‘sūnui’. Naudininką su galūne *-u* turi ir kai kurie kiti aukštaičiai, bet jiems būdingų ypatybių Postilėje nėra ir todėl ten ieškoti vertėjo gimtosios šnektos nereikia. Tas pat pasakytina dėl *i* ir priebalsinių kamienų naudininko formų su pietų aukštaičiams būdinga galūne *-i*, pvz., *pemeni* 164a_{11, 12} ‘piemeniui’, *ik smerti* 66a₂₀ ‘iki mirties’ (prielinksnis *iki* reikalauja naudininko).

Pietų aukštaičiams yra būdingos tam tikros įvardžiutinės kilmės įvardžių formos, pvz., nom. sg. f. *tój* ‘ta’, acc. sg. f. *tūj* < *tāj(a)* ‘tą’, instr. sg. f. *túj* < *tāj(a)* ‘ta’, nom. pl. m. *tiej* ‘tie’. Tokio tipo formų pietų aukštaičių tarmės plote būta jau XVI amžiuje. Jos aiškiai atspindimos ir Postilėje. Tai matyti iš šių pavyzdžių: nom. sg. f. *anai mufų garbe* 210₃₀ ‘ana mūsų garbė’; acc. sg. f. *kurui* 282_{10–11} ‘kurią’; instr. sg. *tui prefchaftim* 246a₁₂ ‘ta priežastimi’, *iui* 275₁₄ ‘(su) ja’, *kurui weru* 271_{1–2} ‘kuriuo tikėjimu’ (*kuria viera*); nom. pl. m. *tiei fzmanes* 236₁ ‘tie žmonės’, *iei negali pafsilikti* 185a₂₃ ‘jie...’, *aniei fzađei* 264₁₉ ‘anie žodžiai’, *kuriei nera fzinaghį* 180_{27–28} ‘kurie nėra žinoję’. Kaip ir dabar pietų aukštaičių tarmėje, Postilėje ypač populiarios ir dažnos šio tipo nom. sg. f., instr. sg. f. ir nom. pl. m. formos. Jau tada jų pavyzdžiu būdavo pasidaromos

ir atitinkamos būdvardžių, dalyvių, retai daiktavardžių formos, pvz., nom. sg. f. *anai beda amfžinai* 282₁₀ ‘ana amžina bėda’, *krikfžanifžkai* [žmana 19a₁₂ ‘krikščioniška žmona’, instr. sg. *tui mukui* 142a₇ ‘(su) ta kančia’ (*mūka*), *tui werui* pats fawe ftiprina 267₁₆ ‘tuo tikėjimu...’ (*viera*); nom. pl. m. *tiei gierriei* darbai 279a₂₇₋₂₈ ‘tie geri...’, *annie apleiftei* [taisyta iš *apleiftiei*, matyt nesutrumpintos įvardžiuotinės formos, plg. *grefschneij* 276a₃ ‘griešnieji, t. y. nuodėmingieji’] a *nefemiamiei* [schulnei 195₃₄₋₃₅ ‘anie apleisti ir nesemiami šuliniai’. Tokio tipo įvairių kalbos dalių dariniai neretai pasitaiko ir dabar pietų aukštaičių tarmėje arba netolimose nuo jos šnektose, nors čia visur įvardžiuotiniai būdvardžiai jau baigia išnykti.

Postilėje vartojamos ir pietų aukštaičiams būdingos sutrumpintos būtojo laiko 3. as. formos (*dėj* ‘dėjo’ tipas), pvz., *negalei* 255a₈ ‘negalėjo’, *narei* 236a₈ ‘norėjo’, ingi ghi *turei* intiket 253₃₄ ‘į jį turėjo įtikėti’. Taip pat turimos sutrumpintos *i*-kamenės esamojo laiko 3. as. formos, būdingos daugeliui pietų aukštaičių, pvz., *gird* ir klaufa ballan praraka 102a₁₁₋₁₂ ‘girdi ir klauso pranašo balsą’, ant ia *neufžgul* 40a₂₇ ‘nuo jo nepriklauso’ (*neuzguli*), *mil* vaikus 37a₃₇ ‘myli...’, *nar* krikfžanifžkai giwenti 103a₃₆ ‘nori...’, *rup* 40a₂₆ ‘rūpi’, *fed* 119a₃₀ ‘sėdi’, *tik* Chū Jefū gimufį 33₃₃ ‘tiki Kristų...’, *tur* kenteti 37₉₋₁₀ ‘turi...’.

Sporadiškai randame pietų aukštaičiams būdingąrieveiksmio *taip* dvibalsio monoftongizaciją, pvz., *tap* 32a₁₇.

Atkreiptinas dėmesys į įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos vardininką su formantu *-ai*, pvz., *didifai* akmo 153a₁₄ ‘didysis akmuo’. Senuosiuose raštuose, rodos, niekur daugiau tokia forma nepastebėta. Dabar ji vartojama rytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje, taigi ir pietų aukštaičių tarmėje, kur gana reta, nes šioje tarmėje, kaip minėta, ir įvardžiuotiniai būdvardžiai jau retai be vartojami. Postilės duomenys rodo, kad XVI a. jie čia buvo gana gyvi.

Postilės leksikoje yra pietų aukštaičiams būdingų žodžių, pvz., *eřdvintis* ‘plėstis’ (pradeija *erdwintefi* platintefsi 90₂₃₋₂₄), *pagynà* ‘pabaiga’, *pagynėti* ‘baigti’ (ant *paginas* Eglās 88₂₈ ‘evangelijos pabaigoje’, ik *pagineghimi* fweta 82a₂₈₋₂₉ ‘iki pasaulio pabaigos’, *pafsigineijus* gundinimu 99₂₉₋₃₀ ‘pasibaigus gundymui’), *strově* ‘srovė’ (acc. sg. *strawę* 212a₂₃ – matyt, perrašė vakarų aukštaitis; šiaip jau priebalsio *t* išspraudimas tarp *s* ir *r* labiausiai būdingas pietų aukštaičiams).

Pereiname prie Wolfenbüttelio postilės *vakarų aukštaičių klando* aptarimo. Ryškiausias jo skiriamasis bruožas – sveiki nosiniai balsiai *q*, *ę* visose fonetinėse pozicijose, taigi ir nekirčiuotoje galūnėje, kurioje tuos balsius galėjo sveikus išlaikyti tik vakarų aukštaičių pietinė dalis, nes čia nebuvo ilgųjų balsių redukcijos, sukėlusios nosinių balsių denazalizaciją. Postilėje pavyzdžiai su nesusiaurintais nosiniais balsiais sudaro, kaip minėta, apie pusę visų atvejų. Pateikiamas tik vienas kitas atskirų formų pavyzdys: *fanfzine* 10a₃₀ ‘sažinė’; acc. sg. *paną Dievą* 7a₃₀ ‘poną Dievą’, *karalifte* 2a₁

'karalyste'; all. sg. *manęsp* 2a₁₉ 'prie manęs'; nom. sg. m. *bijas* 75₇ 'bijas', *uſzmuſz* 36a₆ 'užmušęs'; pl. *fugrinſze* 52₃₃ 'sugrižę'. Nesusiaurintas ir akūtinių *-ą, *-ę atspindys: adv. *wiſsada* 75a₁ 'visada', i. sg. *kaltibe* 38₂₉ 'kaltybe', būdinys kada *ſzidete* ſzidetu 96a₂ 'kad žydėte žydėtu', loc. sg. *patalia* 280a₂₁ 'patale', *ſchirdija* 271₁₄ 'širdyje'.

Šių balsių nosinis rezonansas vakarų aukštaičių tarmėje tadą turėjo būti stiprus, nes jie painiojami su *an*, *en*, pvz.:

a) *iſchganſti* 84₁₃ 'iš(si)gąsti', *kienſdams* 165a₁₉ 'kęsdamas'; acc. sg. *tewan* 41a₁₆ 'tėva', *tan metan* 6₃₂₋₃₃ 'tais metais' (*tą meta*), *iſchwidį ſzwaigſden* 53₄ 'išvydę žvaigždę', *ghęn* 24a₁₇ 'ją' (dvigubas nosinumo žymėjimas!); gen. sg. *manens* 14a₆ 'manęs', *ſawens* 2a₁ 'savęs', all. sg. *tawenſpi* 11₃₀ 'prie tavęs'; nom. sg. m. *dawens* 52a₂₀ 'davęs'; pl. *perſekdineijen ir pamuſchen* 36₂₂₋₂₃ 'persekioję ir sumušę' (*persekdinęję ir pamušę*);

b) ill. sg. *warda* mana 180a₂₁₋₂₂ 'mano vardu' (*mano vardan*), *pakalne* 90₃₁ 'į pakalnę' (*pakalnėn*); dat. sg. *ma* 185a₁ 'man' (pavyzdys dviprasmiškas, nes gali būti vakarų aukštaičių *mą* 'man'); conj. *idať* 260₁₂ 'idant', *pridek* 96a₁₉ 'pridenk', *pękiamus* 110₂₀ 'penkioms'.

Rašymas *ponā Diewā* 36₃₅ 'poną Dievą', *wirſchutinē* 264a₂₁ 'viršutinė' ir pan. tam neprieštarauja, nes brūkšnelis virš raidės rodo praleistą raidę *n*, plg. rašymą *pafkādintas* 135₁₀₋₁₁ 'paskandintas', *nerādu* 140a₁₅₋₁₆ 'nerandu', *mā* 89₁₈ 'man', *nufzēguſsi* 181₃₁₋₃₂ 'nužengusi'. Nosinumo nepažymėjimas, ypač galūnėse, rodo (išskyrus rašybos apsirikimus), kad pavyzdį įrašęs asmuo (perrašinėtojas ar taisytojas) buvo kilęs iš vakarų aukštaičių šiaurinės dalies, kur nekirčiuotų galūnių ilgasis vokalizmas palyginti seniai redukuotas, nosiniai balsiai denazalizuoti.

Sunku išryškinti ir aptarti kitas vakarų aukštaičių klodo Postilėje ypatybes, nes daugelis iš jų anuomet buvo ir dabar tebėra bendros visiems aukštaičiams ar bent jų daliai, o kai kurios netgi bendralietuviškos, taigi nėra specifinės vien vakarų aukštaičių ypatybės. Tokiomis laikytina, sakysim, dažnai pasitaikantis priebalsio *l* nekietinimas prieš *e* tipo vokalizmą (ypač dvibalsį *ei*), dzūkavimo nebuvimas, vienaskaitos naudininko galūnė *-ui*, *baltasis*, *didysis* tipo įvardžiutiniai būdvardžiai, įvardžių formos nom. sg. f. *tà*, *anà*, *kurì*, instr. sg. *tà*, *anà*, *kurià*, nom. pl. *tiē*, *aniē*, *kuriē*, sveikos būtojo laiko 3. as. formos (su baigmeniu *-o*, *noréjo* tipas), nesutrumpintos esamojo laiko 3. as. formos, tokios kaip *nóri*,rieveiksmiai *taip* resp. *teip* ir daugybė kitų fonetikos, morfologijos, leksikos ypatybių, būdingų ne vien vakarų aukštaičiams. Archajiškos iš jų, dabar beveik arba visai nebevertojamos, bus aptartos vėliau.

Kaip jau buvo nurodyta, Postilėje, be pietų ir vakarų aukštaičių klotų, kurie vyrauja, yra dar gana daug ž e m a i č i ų tarmės elementų. Pirmiausia minėtinos beafrikatės formos, neturinčios *č*, *dž* prieš senovinį trumpąjį **a*, pvz., nom. pl. *kunigaikſztei* 126₃₅ 'kunigaikščiai', *paukſztei* 43a₁₇ 'paukščiai', *medei* 120a₉ 'medžiai', *ſzadei* 24 'žodžiai;

Instr. pl. *jauteis* 198a₁ ‘jaučiais’, *fu queteis* 72a₁ ‘su kviečiais’, *pagendanteis* 290₁₋₂ ‘pagendančiais’, *šjadeis* 26a₆ ‘žodžiais’; **dat. sg. f.** *martei* 258₇ ‘marčiai’, *kalbantei* 28a₁₂ ‘kalbančiai’, **masc.** *megantiam* 54a₃₂ ‘miegančiam’; **acc. sg. f.** *irantę a gendantę* 217₃₃ ‘[rančią ir gendančią]’; **dalyviai** *prifsiwertanczius* 133a₂₈ ‘prisiverčiančius’, *geidanczių* 23₁₁ ‘geidžiančių’, *meldenczius* 284a₁₈ ‘meldžiančius’; **adv.** *platei* 45a₉ ‘plačiai’, *tufchtei* 94a₈ ‘tuščiai’, *didei* 1a₃₀ ‘didžiai’, *faldei* 53a₃₀ ‘saldžiai’. Plg. hipernormalizmą *udacziamis* 72a₂ ‘adatomis’.

Sporadiškai pasitaiko dar šios būdingos ypatybės:

balsio *e* diftongizacija (vietoj *o* nuosekliai vartojamas senovinis *ā*), pvz., *diekawatu* 290a₄ ‘dėkotų’ (*dėkavotų*);

dvibalsio *ai* monoftongizacija (labai reta, pastebėta tik galūnėje), pvz., **adv.** *tikta* 39a₉ ‘tiktai’ (jei ne rašybos klaida);

trumpojo *i* platinimas (su *u* pavyzdžių nepastebėta), pvz., *akmenemis* 123a₁₀₋₁₁ ‘akmenimis’, *došteffi* 286₁₆ ‘duodasi’ (*duostisi*), *kelnafiu* 164₂₆ ‘kilnosiu’, *pafsitekeija* 266₁₃ ‘pasitikėjo’;

e > *i* tam tikrose morfemose, pvz., *akmina* 47a₁₅ ‘akmens’ (*akmino*), *wandinemus* 181a₃₃ ‘vandenimis’.

Iš žemaičiams būdingų morfologijos ypatybių pirmiausia nurodytina gana dažna *i resp. ija* kamienų (ir kai kurių kitų žodžių) vienaskaitos vietininko galūnė *-ė* > *-ie*, *ypač* *-ėj(e)* > *-iej(e)*, pvz., *kiele* 295₁₃, *kieleija* 271₁₆ ‘kelyje’, *naktei* 158₂₉ ‘naktyje’; *manei* 89a₃ ‘manyje’, *fawei* 4₁₉ ‘savyje’ ir *iamei* 167₂₂ ‘jame’, net *fapnei* 54a₂₅ ‘sapne’, *pataleija* 238₂₃ ‘patale’, *terpei* 89₃₆ ‘tarp’ (iš *terpėje*). Vartojamas ir žemaitiškas daugiskaitos vietininkas su *ē* kamieno galūne, pvz., *schirdefsa* 178₃₄ ‘širdyse’, *šzadefš* 103₂₁ ‘žodžiuose’ (iš *žodyse*). Plg. **dat. pl.** *šzirdiemus* 38₈ ‘širdims’.

Būdvardžių kaityboje išsiskiria šios žemaičiams būdingos formos: įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos vardininkas su daiktavardine galūne *-ai* (*baltiejai* ‘baltieji’ tipas), pvz., *silpneiei* 197₁₃ ‘silpnieji’, *sutwertieiei* 146₃₁ ‘sutvertieji’; daugiskaitos galininkas su baigmenimi *-ūsius*, pvz., *gerraufufius* 134₁ ‘geriausiuosius’, *bijancziufsius* 99a₅₋₆ ‘bijančiuosius’.

Gana dažni Postilėje įvardžių žemaitiško tipo daugiskaitos galininkai su trumpuoju galūnės vokalizmu, pvz., *tus* 5a₂₄ ‘tuos’, *anus* 77₃₅ ‘anuos’, *kurius* 82₁₉ ‘kuriuos’. Pasitaiko ir analogiškų **nom. pl. m.** formų, pvz., *kuri* 87₂₅ ‘kurie’, *kaki* 5a₂₅ ‘kokie’.

Postilėje dažnai aptinkama veiksmažodžių daugiskaitos I asmens žemaitiško tipo galūnė su baigmeniu *-ma*, refl. *-mos*. Ją paprastai turi liepiamosios nuosakos formos, pvz., *bukima* 99a₂₉ ‘būkime’, *darrikimagi* teip 48₂₆₋₂₇ ‘darikime gi taip’, *faugakimas* ir *fergekimas* 143a₈₋₉ ‘saugokimės ir sergėkimės’.

Esamojo laiko *i* kamienas gauna žemaičiams būdingas (*i*)*a*-kamienės formas, pvz., **3. praes.** *nara* 105₆ ‘nori’, *šzida* 121a₁₉ ‘žydi’, refl. *tikefsi* 260₈ ‘tikisi’, *gailefsi* 44a₁ ‘gailisi’ (jei čia raide *-e-* žymimas ne paplatėjęs *i*, bet tai irgi būtų žemaitybė).

Pasitaiko žemaičiams būdingos žodžių darybos, pvz., *atdúoti* ‘atiduoti’ (*atdokitē*... kas iemus parreitīsi 268a_{28–29}, *atdofiu* angu ufzmakiefiu 215a_{29–30} ‘atiduosiu arba užmokėsiu’), *attólinti* ‘atitolinti’ (idant... wargus... *attalintu* 247a_{16–18}), *ap-pjáustyti* ‘apipjaustyti’ (nei *appiaustimas* nei *neappiaustimas* 279_{2–3}), *appraūsti* ‘apiprausti’ (ira *appraufami* ir apmazgajami 286₃₄).

Nereti žemaitiški žodžiai, pvz., *áugybė* ‘gimdyvė’ (acc. pl. *augibes* 291a_{23–24}), *beñgti* ‘baigti’ (*pabenghima* 100₆ ‘pabaigimo, pabaigos’), *gelžis* ‘geležis’ (kiepurį *gielfzinu* 73₃₂ ‘geležinę kepurę, t. y. šalną; *gelžiną* su pietų aukštaičių galūne’), *lytùs* ‘lietus’ (*litu* doft 37a₈ ‘lietų duoda’), *melenė* ‘mėlynė, perk. prasmė: sumušimas’ (instr. pl. *melenemis* 258₂₄), *motriška*, *motriškė* ‘moteriškė’ (*matrifzka* 166a₁₄, all. sg. *matrifchkespi* 84₇, Dievas ira kekwenam *matrifzkam*... wargų gimdijma ufzkielens 72a_{14–16}), *numas* ‘namas’ (loc. sg. *nume* 295₁₂).

Yra žemaitiškų sintaksės elementų, pvz., prielinksnio *pagal* vartojimas su kilmininku (*pagal ia ifschminties* 222a_{25–26}).

Postilėje aptikta *kuršių*, galbūt tiksliau *kuršinių* (dėl termino žr. Zinkevičius 1999; 2002, 143–147), kalbos ypatybių. Jų palyginti nedaug ir pasitaiko sporadiškai. Tai – leksemos *nókti* ‘eiti, siekti, (pra)lenkti’ (*nepanakamas* fufsimilimas 103₁₈, keles ifch numirufiuiu ir *pranaks* ius ing Galileu 157_{9–10}), plg. la. *nākt* ‘(at)eiti’; *vainà* ‘kaltė’ (ira *waina* kaltibe ... fzmانيų 83_{30–31}), plg. la. *vaina* ‘kaltė’; *vestis* ‘žinia’ (linkfma *westis* 32₂), plg. la. *vēsts* ‘žinia’.

Kaip ne kartą buvo minėta, Postilėje vyrauja pietų ir vakarų aukštaičių klodai. Kuris iš jų pirminis? Prūsijos kalbinė situacija verčia manyti, kad pirminis buvo pietų aukštaičių klodas. Juk Prūsijoje pietų aukštaičių tarmės nėra, ji ten visai svetima. Todėl vakarų aukštaičių tarme išverstus pamokslus perdirbinėti vietos gyventojams svetima tarme (pietų aukštaičių) būtų buvę nelogiška. Kas kita, jeigu tie pamokslai buvo išversti pietų aukštaičių tarme. Tuo atveju jų vakarietinis, artinimas prie vietos gyventojams suprantamos ir Prūsijoje vyraujančios vakarų aukštaičių tarmės yra visai logiškas.

Šių eilučių autoriaus nuomone, pamokslus pirmiausia turėjo išversti pietų aukštaitis taip, kaip jis pats kalbėjo, laikydamasis savosios tarmės, kuri išlikusiame Postilės rankraštyje sudaro pirmąją kalbos klodą. Juk Wolfenbüttelio postilė atsirado Mažvydo epochoje, kada jokios bendrinės rašomosios, juo labiau šnekamosios, kalbos, net jos užuomazgų dar nebuvo. Rašė taip, kaip pats rašantysis kalbėjo, suprantama, šiek tiek atsižvelgdamas į tą kalbinę aplinką, kurioje gyveno arba kurios žmonės rašė. Galbūt dėl to, kad buvo parašyta Prūsijos kunigaikštijoje neįprasta ir nelengvai suprantama tarme, Postilė nebuvo spausdinama. Ją kaip svarbią pagalbinę priemonę pasirengti pamokslams kunigai nusirašinėjo.

Kad Postilę iš pradžių buvo išvertęs atvykėlis iš Lietuvos valstybės, be kita ko, rodo tas faktas, jog joje randame daug tokių kalbos ypatybių, kurios aiškiai atsineštos iš

Lietuvos. Prie aptartų pietų aukštaičių tarmės elementų reikia pridėti nemaža kitokių, orientuojančių į Lietuvos valstybę, kurių Prūsijoje nebuvo. Jie atsirado vėliau, išplito iš religinių knygų, parašytų atsikėlėlių iš Lietuvos. Pirmiausia iš tokių minėtini rytų slavų skoliniai ir hibridai, turintys aiškias gudiškos tarties ypatybes, pvz., *hadnas* 103³¹ ‘vertas, tinkamas’ (g. *hodny*), *hutarijmas* 39¹¹ ‘kalbėjimas’, *hadina* 82a³¹ ‘valanda’ (sen. g. *hadina*), *hulaija* 195⁷ ‘vaikštinėjo’ (sen. g. *huliatj* ‘vaikštinėti’), *duschahuba* 120¹⁸ ‘melagis ir pan.’ (g. *dušahub* ‘žudikas, nevidonas’). Pasitaiko net hipernormalizmų, pvz., rašoma *humai* 12²⁶ ‘staigiai’ (plg. lie. *ūmai*).

Didelė lenkų kalbos įtaka matyti bemaž visose Postilės kalbos ir rašybos sferose, pvz., neretai pasitaiko rašymas *kie, gie* vietoj *ke, ge* (*kielliu* 1²⁶ ‘keliu’, *gierru* 8³⁴ ‘geru’), gausios lenkiškos sintaksinės kalkės, tokios kaip, *dot skaiczių a rakudų mana wifsų darbu* 9¹⁶ ‘atsiskaityti už visus mano darbus’; daugybė polonizmų, net bemaž neadaptuotų lenkiškų žodžių, matyt, būdingų tuometinei išsilavinusių lietuvių kalbai Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje, pvz., *dawnai* 145³² ‘seniai’, *kaplanas* 47¹³ ‘kunigas’, acc. pl. *katus* 37a¹³ ‘budelius’, ant *makawiczias* angu wirfzaus Balzniczias 98¹⁷⁻¹⁸ ‘... šelmens...’, *pakarnas* [zirdes 40¹⁴ ‘nuolankios...’, *dwi ... wali pratiwni* 38¹⁵ ‘dvi prieštaraujančios valios’ ir pan.

Kad Postilę išvertė atvykėlis, nereikėtų stebėtis. Juk tada nemaža reformacijos šalininkų dėl persekiojimo bėgo iš Lietuvos į Prūsiją. Kunigaikštis Albrechtas juos pri-glausdavo, globodavo ir leisdavo į mokslą. Po to jie būdavo įdarbinami lietuviškose Prūsijos parapijose. Tie persikėlėliai ir vėliau atliko nemažą vaidmenį parūpindami Prūsijos valstybėje lietuviškos religinės literatūros. Toks buvo ir Martynas Mažvydas, pirmosios spausdintos lietuviškos knygos parengėjas.

Kadangi pietų aukštaičio vertėjo įnašas į nagrinėjamą Postilės rankraščio kalbą yra žymus, svarbu kiek įmanoma tiksliau lokalizuoti jo šneką.

Kaip matėme, pietų aukštaičių kilmės kalbinio klodo pavyzdžiuose nosiniai balsiai *u, i*, tiek senoviniai, tiek ir kilę iš senesnių *a, e*, gana nuosekliai žymimi, nes tebeturėjo išlaikę stiprų nosinį rezonansą. Tuo Wolfenbüttelio postilė išsiskiria iš kitų XVI–XVII a. lietuvių raštijos paminklų, kurių autoriai buvo kilę iš rytų (pvz., Konstantinas Sirvydas, Jonas Jaknavičius) ir pietų (pvz., nežinomas is seniausių poterių įrašytojas) aukštaičių tarmių ploto. Šių autorių tekstuose balsių *u, i* nosinis rezonansas visai nežymimas (rašomos paprastosios raidės *u, i* be jokio diakritiko), o tai rodo, kad jų gimtojoje tarmėje nosiniai balsiai tada jau buvo denazalizuoti. Esant tokiai padėčiai, Wolfenbüttelio postilė, sistemingai žyminti nosinį rezonansą, igyja didelę reikšmę tiriant nosinių balsių denazalizacijos lietuvių tarmėse istoriją. Dar ir todėl labai svarbu nustatyti, kurioje pietų aukštaičių tarmės dalyje XVI a. balsiai *u, i* dar tebebuvo nedenazalizuoti, t. y. kur nosinis rezonansas išliko ilgiausiai. Tai padarius ne tik paaiškėtų Wolfenbüttelio postilės pietų aukštaitiško klodo kilmė, jį būtų

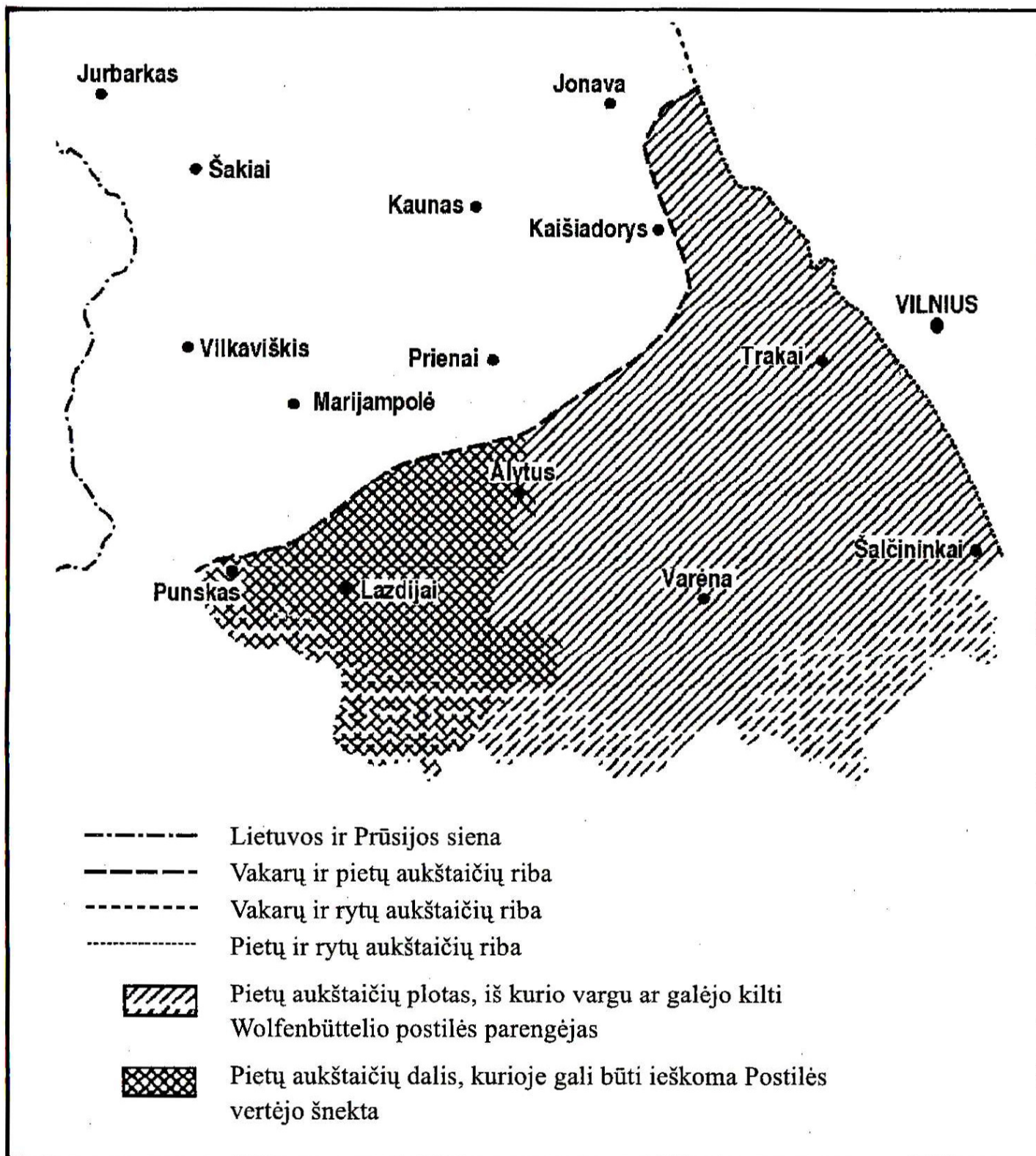
galima lokalizuoti dialektologiniame žemėlapyje, bet ir atsirastų tam tikro aiškumo tiriant nosinių balsių denazalizacijos proceso lietuvių kalbos plote chronologiją, sprendžiant šią vieną iš svarbiųjų lietuvių istorinės dialektologijos problemų. Deja, duomenų, leidžiančių tai padaryti, ilgą laiką neturėjome.

Dabar tokių duomenų jau ima rasti. Šio straipsnio autoriaus nuomone, reikėtų pasinaudoti Lietuvių kalbos instituto doktorantės Astos Leskauskaitės atliktais pietų aukštaičių tarmės vokalizmo sinchroniniais (eksperimentiniais) tyrimais. Ji nustatė, kad pietų aukštaičių tarmės dalyje, esančioje į vakarus nuo Nemuno ir į pietus nuo linijos Punksas–Simnas–Alytus, ilgieji balsiai $\bar{u}$, $\bar{i}$, kilę iš nosinių u , i (savo ruožtu ir iš a , e), kokybe skiriasi nuo nenosinės kilmės balsių $\bar{u}$, $\bar{i}$ (Leskauskaitė 2001, 63–66). Pirmieji (nosinės kilmės) $\bar{u}$, $\bar{i}$ čia yra kiek užpakalesni, uždaresni ir žemesnio tono negu senoviniai (nenosinės kilmės) ilgieji balsiai $\bar{u}$, $\bar{i}$. Taigi čia dar matyti tam tikrų buvusios balsių nazalizacijos pėdsakų. Niekur kitur dabartiniame pietų aukštaičių tarmės plote tokio pėdsako jau nebesama, o tai rodo, kad ten u , i buvo denazalizuoti anksčiau negu aptartame plote, kuriame nosinių balsių denazalizacija bus vykusį vėliausiai. Wolfenbüttelio postilės atsiradimo metu aptartame plote nosinis rezonansas dar turėjo būti aiškus. Taigi greičiausiai šiame plote ir ieškotina Wolfenbüttelio postilės pietų aukštaitiškojo klando kūrėjo gimtoji šnekta. Žr. žemėlapi.

Skaitytojų dėmesį reikia atkreipti dar į tai, kad šis plotas yra arčiausiai prie buv. Prūsijos kunigaikštijos, kur atsirado Postilė.

Atskirą problemą sudaro kiekvieno pamokslo pradžioje įdėtos evangelijos ištraukos. Tai trumpi teksteliai, apimantys tos dienos evangelijos pradžią, paprastai pirmasis jos sakiny ar to sakinio dalis (kartais nutraukiama viduryje žodžio), retai kiek ilgesnis tekstas (pvz., 133a₄₋₁₆ – net 12 eilučių). Tai rodo, kad Postilės sudarymo metu lietuviški evangelijos tekstai Prūsijoje tarp kunigų buvo paplitę. Kitaip sunku būtų suprasti, kodėl duodama tai dienai skirtos evangelijos tik pati pradžia, jos užuomina, o ne visas tekstas, kuris toliau pamoksle ištisai nagrinėjamas. Taigi Juozo Karaciejaus tvirtinimas, kad lietuviški evangelijų tekstai Prūsijoje buvo gerai žinomi ir kunigų turėti dar prieš Wolfenbüttelio postilės atsiradimą (Karaciejus 1995, 19), nekelia abejonių. Nežinome, kas tuos tekstus išvertė. J. Karaciejus tikina, kad tai galėjo padaryti Augustinas Jomantas, apie kurį žinoma, kad buvo vertęs Naująjį Testamentą (Karaciejus, ten pat, 19–21). Greičiausiai tarp kunigų plito rankraštiniai evangelijų tekstai, nes spausdinta knyga niekur neminima. Postilėje pateiktos evangelijų ištraukos, kaip ir pamokslių antraštės, savo kalba nesiskiria nuo visos Postilės kalbos: vyrauja pietų aukštaičių (pvz., a , e > u , i , dat. sg. galūnė $-u$ ir kt.) ir vakarų aukštaičių (sveiki a , e , dat. sg. $-ui$ ir pan.) tarmių ypatybės, yra žemaitiškų (pvz., beafrikatės formos), skolinių su gudiška tartimi (pvz., acc. sg. *hadinu* 290₁₈ ‘valandą’). Ryškesnio skirtumo nematyti ir rašyboje, vartojant sutrumpinimus. Postilės pradžioje antraštėse pasitaiko akivaizdžių iš len-

kų gautų vardų, pvz., *Lukas* 26₄ 'Lukas', gen. sg. *S: SCHZEPANA* 36₁ 'šv. Stepono', tačiau toliau bibliniai vardai nesiskiria nuo pamoksluose esančių. Taigi tuos tekstelius greičiausiai įrašė tas pats asmuo (asmenys), kuris vertė ar perrašinėjo Postilę.

Pietų aukštaičių tarmės elementų buvimas tuose teksteliuose verčia daryti dvi prielaidas: arba pats postilės sudarytojas pietų aukštaitis turėjo išsivertęs evangelijas ir Postilėje tą vertimą citavo (mažai tikėtina, nes evangelijų tekstai pietų aukštaičių tarme Prūsijoje kažin ar galėjo būti populiarūs ir paplisti), arba jis pasinaudojo kažkoku

mums nežinomu evangelijų vertimu, galbūt ir Augustino Jomanto, greičiausiai rankraštiniu, paplitusiu tarp kunigų, kurio ištraukų kalbą jis priartino prie visos Postilės. Matyt, tekstelių, kaip ir pamokslų, kalbą vėliau perdirbinėjo, vakarietino, Postilės perrašinėtojai ir taisytojai.

Kas buvo tasai pietų aukštaitis Postilės sudarytojas, pamokslų vertėjas, galima tik spėlioti. Eduardas Hermannas įtarė Augustiną Jomantą (H e r m a n n 1923). E. Hermannui linkęs pritarti Juozas Karaciejus, teigias, kad A. Jomantas buvo jei ne Postilės parengėjas, tai bent to darbo iniciatorius (K a r a c i e j u s 1995, 20–21). Iniciatoriumi Jomantą gal ir galima būtų laikyti, bet vargu ar vertėju, nes jis buvo greičiausiai žemaitis, o ne pietų aukštaitis. Tarp to meto reformacijos skleidėjų, atvykusių į Prūsiją iš Lietuvos, pietų aukštaičių būta nedaug. Tai – Stanislovas Rapolionis (nuo Eišiškių, buvo pradėjęs versti į lietuvių kalbą Bibliją), Aleksandras Rodūnionis (iš Rodūnios, dab. Gudijoje), Jurgis Zablockis (iš Zabolotės, dab. Gudijoje) ir gal dar vienas kitas, kurių gimimo vieta nežinoma. Paminėti pietų aukštaičiai buvo kilę iš vietovių, kuriose dabar lietuvių kalba visai arba beveik visai nebevertinama ir dėl to vietos tarmės ištirti neįmanoma. Galbūt tos vietovės priklausė arealui, kuriame XVI a. tebebuvo išlaikytas *u*, *i* nosinis rezonansas. Bet visa tai išaiškinti kažin ar bus galima. Taigi dabartiniu metu ieškomasis vertėjas gali būti tik spėliojamas.

Į pietų aukštaičių tarmę išverstą Postilę, sunkiai suprantamą Prūsijos lietuviams, perdirbti vakarų aukštaičių tarme arba bent prie jos priartinti anuomet nebuvo lengva. Juk tada dar neturėta jokių lietuvių kalbos gramatikų, žodynų, net pavyzdinio vietinė kalba teksto. Vienintelės spausdintos knygos – Martyno Mažvydo raštai, iš esmės žemaitiški, atmiešti vakarų aukštaičių šiaurinės patarmės elementais. Nebuvo pavyzdžio, kuriuo būtų galima sekti. Perdirbinėjo savo nuojauta, stengdamiesi Postilės kalbą priartinti prie vietos žmonių šnekamosios kalbos.

Ryškiausią skirtumą, labiausiai trukdžiusį suprasti Postilės tekstą, sudarė nosinių balsių *u*, *i* buvimas vietoj vakarų aukštaičių *a*, *e*, ypač galūnėse, kur dėl to buvo sunku atpažinti gramatines formas, pvz., acc. sg. *wiru* 'vyra' vakarų aukštaitis suvokė kaip gen. pl. *vyrų* ir pan. Tai sunkino suprasti mintį ir Postilės kalbos vakarietintojai stengėsi labiausiai kliūvančias formas taisyti. Taip darė ir perrašinėtojai. Taisymų yra išlikusiame Postilės rankraštyje, bet juos gerai ištirti neįmanoma neturint po ranka originalo. J. Karaciejus Postilės leidime rankraščio taisymus stengėsi suregistruoti, pvz., prie acc. sg. *atleidimą* 207a₂₂ 'atleidimą' jis išnašoje (žr. Karaciejaus leidinio išnašą 146, p. 298) nurodo, kad galūnė *-a* taisyta iš *-u*. Bet neturint originalo daug kur buvo sunku nustatyti, kas į ką taisyta, todėl dažnai jis skaitytoją tik išpėja, kad taisyta, galbūt *u* į *a*, žr. Karaciejaus leidinio išnašas (skliaustuose nurodomi to leidinio puslapiai) 180 (317), 223 (336), 295 (360), 313 (369) ir daug kitų. Reikia tikėtis, kad ateityje šie taisymai bus kvalifikuotai ištirti naudojantis originalu. Tai labai svarbu aiškinant teksto vakarietinimo procesą.

Ano meto sąlygomis, neturint norminamųjų veikalų, buvo sunku, kartais net neįmanoma visus $a, \epsilon > u, i$ atvejus suvakarietinti. Liko daug pietų aukštaitiškų formų (net per pusę!), kaip buvo nurodyta, jos pasitaiko net toje pačioje frazėje, tame pačiame žodyje, pvz., acc. sg. m. *schwenziaufuia* ... krauių 25₂₉ ‘švenčiausiąjį kraują’ (iš *švenčiausiają?*). Pažymėtina, kad į Postilės teksto pabaigą vakarietinama stropiau. Tai rodo pietų aukštaičių (u, i) ir vakarų aukštaičių (a, ϵ) atitikmenų palyginimas trijuose pamoksluose, atsitiktinai paimtuose iš Postilės pradžios (18a₁₀–25a₂₀), vidurio (177₂₇–180₁₅) ir pabaigos (268₆–271a₂₆). Pietų aukštaičių atitikmenys juose visuose sudaro 60 %, vakarų aukštaitiški – 40 %. Pirmieji mažėja nuo 64 % pirmajame pamoksle iki 52 % – trečiajame, o vakarų aukštaičių atitikmenys, atvirkščiai, daugėja nuo 36 % iki 48 %. Acc. sg. galūnėje procentas irgi panašus: pietų aukštaičių atitikmenys mažėja nuo 65 % iki 52 %, o vakarų aukštaitiški – padaugėja nuo 35 % iki 48 %. Tą patį rodo ir $u, i // a, \epsilon$ santykis kitose galūnėse, taip pat akūtinių galūnių atitikmenys: instr. sg. pietų aukštaitiškos *-u, -i* galūnės sumažėja nuo 80 % iki 43 %, vakarų aukštaitiškos *-a, -e* padaugėja nuo 20 % iki 57 %; loc. sg. pietų aukštaitiška galūnė *-i* sumažėja dar daugiau – nuo 87 % iki 20 %, o vakarų aukštaitiškoji *-e* atitinkamai padaugėja nuo 13 % net iki 80 %. Tai rodo Postilės kalbos taisytojo ir perrašinėtojų laipsnišką įgudimą.

Vietomis pietų aukštaičių u, i išlikimą galima būtų aiškinti tuo, kad formą su acc. sg. galūne *-u* taisytojas palaikė gen. pl. forma su *-u*, nes kontekste taip suprasti kai kur galima, pvz., tiei turri *persekidineghimū* *nepalaubimū* kienteti 180₃₋₄ ‘tie turi persekiojimą bei nepaliovimą kentėti’ suvokė kaip ‘tie turi (daug) persekiojimų bei nepaliovimų kentėti’ (*persekdinėjimą, nepaliaubimą*), Jėsus ... *grekū* gada ... didei bara 241₂₁₋₂₄ ‘Jėzus nuodėmę, godą (godumą) didžiai bara’ suvokė kaip ‘... nuodėmių godą...’.

Suprantama, taip vakarietinant Postilės kalbą sunku buvo išvengti hipernormalizmo, kurių tekste pasitaiko neretai, pvz., *grenšzin* 55₆ ‘grįžę’, *tą wifsą* kure ira nufsigandį 197₂₆₋₂₇ ‘tų visų, kurie yra nusigandę’, lu *apmaitinima* ... lu *pascheidima* 244_{35-244a1} ‘su pamaitinimu... su pažeidimu’.

Prūsijos lietuviams, bent jų daugumai, suprasti Postilės pamokslus trukdė ir vienaskaitos naudininko galūnė *-u* vietoj *-ui*, pvz., *Dewu* 91a₃ ‘Dievui’. Kadangi naudininko linksnis nėra dažnas, be to, naudininko galūnę *-u*, matyt, kai kurios vakarų aukštaičių linktos turėjo (pasitaiko Jono Bretkūno raštuose), tai Postilės vakarietintojai šią galūnę neretai toleravo, nors kartais ir pataisydavo. Pavyzdžių su *-u* ‘*-ui*’ liko palyginti daug. Antai pirmajame iš nurodytų pamokslų jų yra net 11 (su *-ui* tik 4), antrajame – 2 (su *-ui* 1), trečiajame – 19 (su *-ui* tik 4). Pažymėtina, kad abi galūnės (*-u* ir *ui*) kartais randame linksniu derinamuose gretimuose žodžiuose, pvz., *panu Dewui* 17₁ ‘ponui Dievui’, *šzmagu tewui* 80₁₄₋₁₅ ‘žmogui tėvui’ ir pan. Taigi galūnė *-u* teksto taisytojams mažiau kliuvo negu pietų aukštaičių nosiniai balsiai linksnių galūnėse.

Viena iš ryškiųjų Wolfenbüttelio postilės fonetikos ypatybių yra senovinis ilgasis *ā* (rašoma *a*) vietoj dabartinio *o*. Jis visame tekste nuosekliai išlaikomas (išimčių labai nedaug): ir pamoksluose, ir evangelijų teksteliuose, ir antraštėse. Pateikiami tik kai kurie pavyzdžiai: *bralei* 1₉ ‘broliai’, *panas* 2a₁₃ ‘ponas’, *szmagus* 1a₈ ‘žmogus’, *Janas* 21₁₃ ‘Jonas’, 3. praes. *nari* 1a₁₀ ‘nori’, *kriksztitaijas* 3₅ ‘krikštytojas’, gen. sg. *schas dienas* 6₂₁ ‘šios dienos’, instr. pl. *szaijsdamis* 2a₁₅ ‘žaidzdomis’, ant *ia* 2a₁₃₋₁₄ ‘ant jo’, gen. sg. m. *aukszcziufaija* 1₂₈ ‘aukščiausiojo’, all. sg. *mestap* 1₆ ‘prie miesto’ (*mies-top*). Raide *o* Postilėje žymimas dvibalsis *uo* ir šios abi raidės (*a* ir *o*) nepainiojamos, rašoma, pvz., *dofu* 2a₂₀ ‘duosiu’, *ko* 1₁₇ ‘kuo’, *tos* 1₂₁ ‘tuos’, *aukschtofius* 24a₁₄ ‘aukštuosius’, *nog* 3₈ ‘nuo’ (*nuog*) ir t. t. Tarp abiejų šių raidžių rašymo Postilės rankraštyje nėra jokio svyravimo. Matyt, *ā* ‘*o*’ balsis anuomet tebebuvo išlaikytas ne tik vertėjo pietų aukštaičio šnektoje, bet tokį patį ar panašų tarė ir Postilės kalbos vakarietintojas (vakarietintojai?). Dabar pietų aukštaičiai jau turi balsį *o*, tačiau tariamą su aiškiu *a* atspalviu (dialektologai tokį balsį žymi *ɔ* raide). Matyt, XVI amžiuje dar būta *ā*, gal su nežymiu *o* atspalviu (*ā̃*). Maždaug toks tada buvo ir bent dalyje Prūsijos vakarų aukštaičių tarmės. Tai aiškiai rodo Jono Bretkūno raštai. Todėl Postilės teksto vakarietintojai pirmąsio rankraščio raidę *a*, žyminčią dabartinio mūsų *o* atitikmenį, visur paliko netaisę.

Be abejo, būta daug kitokių, ne vien fonetinių ypatybių, bendrų ne tik pietų, bet ir vakarų aukštaičiams, kurių Postilės vakarietintojai nelietė. Iš įdomesnių nurodytinas intervokalinio *v* virtimas *u* ir net išnykimas, būdingas ne vienai pietų ir vakarų aukštaičių (ir dar kitų tarmių) šnektai. Antai Postilėje skaitome: *bua* 134₁₆ ‘buvo’, *buame* 139₁₆ ‘buvome’, *grua* 143₂₀ ‘griūva’ ir pan. Tas pat pasakytina apie sangražos dalelytę *-se* vietoj *-si*, dabar daugiausia paplitusią buvusioje paprūsėje, ypač artimesnėse pietų ir vakarų aukštaičių šnektose, anksčiau vartotą gana plačiai tiek Didžiojoje, tiek ir Mažojoje Lietuvoje. Pavyzdžiai: 3. praes. refl. *ginnafse* 198₂₄ ‘ginasi’, *laikafse* 165a₂₉ ‘laikosi’, *narifse* 251₂ ‘norisi’, 3. cond. *szinatunse ir tiketunse* 46₁₈₋₁₉ ‘žinotusi ir tikėtusi’ ir kt. Vartojama ir 1. sg. refl. forma, kurioje sangražos dalelė traktuojama kaip galūnė, pvz., *spawedafofiu* 239a₂₂₋₂₃ ‘išpažinsiu nuodėmes’ (*spaviedosiuosiu* vietoj *spaviedosiuosi*). Tokių pasitaiko ir dabar vietomis paprūsėje.

Postilės teksto vakarietintojas ar vakarietintojai greičiausiai buvo Prūsijos lietuviai. Tai rodo vokiečių kilmės žodžiai ir vertalai iš šios kalbos, būdingi Mažajai Lietuvai, pvz., *barbierius* ‘barzdaskutys; gydytojas’ (nepriwaliu ira fweikemus *Barbieraus* bet nefweikemus 274a₂₀₋₂₁ ‘... gydytojo...’, *barberius* angu [=arba] liekarius 88₃₋₄; vok. *Barbier*), *bışkupas* ‘vyskupas’ (*Bifzkupas* 93₇; vok. *Bischof*), *brántai* ‘tokia liga’ (karatus ... *brantais* 238a₄₋₅ ‘nubaustus brantų liga’; vok. *Brand*), *šiùrstinis* ‘kaminas’ (ing *schurftini* 77a₂₄; vok. *Schornstein*), *tìnta* ‘rašalas’ (dokite mumis *Tintu* 159a₁₉; vok. *Tinte*). Matyt, gerai mokėjo vokiečių kalbą. Vokišką tartį rodo lietuvių kalbos minkštųjų priebalsių, ypač *č*, *r*, *s*, *š*, *ž* kietinimas (aiškus nepaisant netobulos

rašybos, kietinimo atvejai dažni), pvz., *kunigaikščų* 58a₂ ‘kunigaikščių’, *fu ... fanarais* 55₂₂ ‘su sąnariais’, *kuro* budu 56a₂₈ ‘kuriuo...’, *grua* 143₂₀ ‘griūva’, *karrauti* 108₁₁₋₁₂ ‘kariauti’, *nenaru* 83₂₁ ‘nenoriu’, *gerraus* 108a₁₁ ‘geriau’; *teifaija* 86a₃₂ ‘teisiojo’, *waiſus* 78a₁₄ ‘vaisius’, *tikincziopus* 53a₂₋₃ ‘tikinčiuosius’, *rupinsofu* 110a₁₅ ‘rūpinsiوسي’ (*rūpinsiuosiu*); *werſchų* 289a₃₃ ‘veršių’, *ſchame* 60₁₁ ‘šiamė’, *ſugrinſchu* 293₂ ‘sugrišiu’; *amſzų* 60₂₆ ‘amžių’, *aſzų* 128₃₀ ‘ožių’, *ant kriſzaus* 54₂₄ ‘... kryžiaus’, *graſzai* 92₁₁ ‘gražiai’. Pažymėtina, kad kartais priebalsiai kietinami ir pietų aukštaičių tarmės žodžiuose, pvz., *ing kuru* 84₂₅ ‘į kurią’, *kurami* 107₂₆ ‘kuriame’. Laikyti tokius atvejus dabar turimos pietų aukštaičių priebalsių depalatalizacijos atspindžiu nekorektiška, nes šis reiškinys, kaip matėme, nesiriboja pietų aukštaičių tarmės žodžiais, be to, tokiam sprendimui prieštarauja kietinimo fonetinė pozicija. Juk pietų aukštaičiai plačiausiai kietina tik prieš *e* tipo vokalizmą, o Postilėje kietinama visose žodžio pozicijose.

Dėl minkštųjų ir kietųjų priebalsių distribucijos sutrikimo Postilės tekste atsirado daugybė hipernormalizmų, tokių kaip *gierriu* 205a₁₈ ‘gerų’, *gierrius* 132₂ ‘gerus’, *gierrai* 225₄ ‘gerai’, efme karaiami ... *kareis* 238_{33-238a1} ‘esame baudžiami karais’, *ſiunku* 201₂₄ ‘sunku’, *wenas teifius* 286₁₄₋₁₅ ‘... teisus’, *iſch wiſſiu ſchaliu* 139₂₇ ‘... visų...’, *uſzmirſchia* 164₂₈ ‘užmiršo’, *ſzialiam* 91a₃₅₋₃₆ ‘žaliam’, *maſziame* 167a₂₆ ‘mažame’, *graſziu* 162a₂₆ ‘gražu’, *pa maſziu* 167a₂₉ ‘pamažu’. Galima įtarti, kad hipernormalizmas yra ir daiktavardžio *karalius* forma *karelius* (pvz., 4a₁, 189₃₄, 269_{3...}), Postilėje dažnai vartojama, šiaip jau, rodos, niekur nepastebėta.

Be germanizmų, pasitaiko ir Mažojoje Lietuvoje vartotų polonizmų, kitur, rodos, nepastebėtų, pvz., *lučnyčia* ‘žibintas’ (*lucznicza* 22a₁₄; iš lenkų *lucznicza*).

Taip pat Postilėje yra nemaža lietuviškų gramatinių formų ir žodžių, būdingų Mažajai Lietuvai. Iš jų ypač minėtinas fakultatyvus veiksmožodžių 3. praes. galūnės *-a* numetimas (dėl prūsų kalbos substrato?), pvz., *makin* 41a₇ ‘mokina’, *rand* 282₂₃ ‘randa’, taip pat žodžiai *gilbti* ‘gyti, sveikti, taisyti’ (per Barberius negaleſim *pagilpti* 275₁₇ ‘gydytojai neišgydys’), *lepystė* ‘lepumas’ (*lepiste* angu didziawimū 251₃₆), *smaginos* ‘smegenys’ (be *ſmaginu* 214₂), *šiskat* ir *tàskat* ‘štai’ (*ſchiſkat* ateime ing Jerufalem 88a₁₀₋₁₁ ‘štai ateiname į Jeruzalę’, gird *taſkat* iſch naſrų pates weſchpaties 83₂₋₃ ‘štai girdi iš paties Viešpaties burnos’ – šie žodžiai gali būti kuronizmai), *angu* ‘arba’ (tais ſzadeis *angu* to kalbefiu 82a₃₃₋₃₄ ‘tais žodžiais arba tuo kalbesiu, t. y. kalbėjimu’).

Svarbiausias Postilės kalbos vakarietintojas turėjo būti Prūsijos vakarų aukštaičių pietinės patarmės atstovas, t. y. kilęs iš to ploto, kuriame išlaikomas sveikas ilgasis nekirciuotų galūnių vokalizmas. Tačiau prie teksto koregavimo yra šiek tiek prisidėjęs ir asmuo (asmenys?), susijęs su tos tarmės šiaurine dalimi, kur nekirciuotų galūnių ilgasis vokalizmas trumpinamas, pvz., gen. sg. *dwafesf*: 171a₁₁₋₁₂ ‘šv. Dvasios’. Šiaurinės patarmės atstovui (atstovams) priskirtini ir palyginti nereti *a*, *e* nosinio rezonanso

nekirčiuotoje galūnėje nežymėjimo atvejai (ne kartą šiame straipsnyje minėti, matomi iš anksčiau pateiktų pavyzdžių), žinoma, išskyrus galimas rašybos klaidas ir galbūt žemaitiškes, kurių daug negalėjo būti. Galbūt tarp perrašinėtojų būta ir kitų tarmių, nebūtinai vakarų aukštaičių, atstovų⁵.

Kas laikytinas pagrindiniu Postilės kalbos vakarietintoju ir kas buvo išlikusio rankraščio perrašytojai ir teksto taisytojai, galime tik spėlioti. Rankraščio viršelyje ir pirmajame lape yra nurodytos Jono Bylaukio (*Johannes Bielavk*) ir Mykolo Sapūno (*Michael Sappun Bartensst[einensis]*) pavardės. J. Bylaukis – Prūsijos lietuvis, kilęs nuo Vėluvos (dab. Znamenskas). M. Sapūnas – taip pat Prūsijos lietuvis, gimęs Barštyne (vok. Bartenstein, dab. Bartoszyce Lenkijoje). Prof. Viktoras Falkenhahnas manė, kad šie abu ir dar trečiasis asmuo, Patroklas Ververis (kilimo vokietis, iš Vestfalijos), yra perrašę išlikusį iki mūsų dienų rankraštį (F a l k e n h a h n 1941, 367–374). Tačiau Jolanta Gelumbeckaitė tokiu laiku laiko tik J. Bylaukį, o P. Ververį ir M. Sapūną – vėlesniais rankraščio savininkais ir taisymų autoriais (G e l u m b e c k a i t ė 2003, 2). Pažymėtina, kad J. Bylaukis ir P. Ververis buvo vakarų aukštaičių šiaurinės patarmės atstovai (vokietis P. Ververis, atsikėlęs į Prūsiją, gyveno Kraupiške ir Tilžėje). Jie galėjo prisidėti prie *a, e // a, e* nekirčiuotose galūnėse painiavos. Šiaip ar taip, visi trys nurodyti asmenys vargu ar galėjo būti svarbiausieji teksto kalbos vakarietintojai. Vargu ar juo galėjo būti ir Augustinas Jomantas, kaip neretai manoma. Juk jis buvo ne Prūsijos lietuvis, bet atsikėlęs gyventi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, manoma, iš Žemaičių. Prūsijoje gyvendamas A. Jomantas dirbo Kraupiške ir Ragainėje, taigi vakarų aukštaičių šiaurinės patarmės plote. Jau vien dėl tarmės jį laikyti svarbiausiu teksto vakarietintoju ar išlikusio rankraščio perrašytoju negalima. Galbūt jis ir buvo Postilės sudarymo iniciatorius, kaip mano J. Karaciejus (K a r a c i e j u s 1995, 20), bet teksto greičiausiai pats nerašė.

Svarbiausiu teksto vakarietintoju dar įtariamas Jonas Bretkūnas. Tai rodytų vienas nosinių balsių žymėjimas Wolfenbüttelio postilės ir Bretkūno biblijos rankraščiuose (raidės *a, e, u, i*). Jeigu tokia rašyba nebuvo ano meto norma, kaip linkęs manyti Juozas K a r a c i e j u s (1995, 21), juolab kad taip savo rankraščiuose nosinius balsius galėjo žymėti ir Mažvydas (Z i n k e v i č i u s 1988, 28), šis argumentas būtų svarus atpažįstant Joną Bretkūną kaip svarbiausią Wolfenbüttelio postilės kalbos vakarietintoją.

---

⁵ J. Karaciejaus nurodomas antrasis išlikusio rankraščio taisytojas, kuriuo jis laiko Mykolą Sapūną, Prūsijos vakarų aukštaičių pietinės patarmės atstovą. Tarp šio taisymų yra nemaža tokių, kuriuose Postilės pietų aukštaičių formos keičiamos vakarų aukštaičių atitikmenimis, pvz., nom. sg. m. *ifchmesdineiujus welnuwu* 104a₂₀₋₂₁ ‘išmesdinėjas velnius (velnuva)’ keičia į *ifchwaras czarta* ‘išvaras velnią (čarta)’ (Karaciejaus leidinio p. 175, išnašos 527 ir 528). Jo taisymuose ryškios vakarų aukštaičių formos, pvz., acc. sg. *kuna* ‘kūną’, ing *pekla* ‘į pragarą’ (Karaciejaus leidinys, p. 266, išnaša 83), instr. sg. *paflaptine* ‘paslaptimi’ (iš *paslaptinė*; ten pat p. 262–263, išnašos 69–72). Visa tai tik patvirtina nuomonę, kad Wolfenbüttelio postilė buvo kolektyvinis darbas.

Be to, abu rankraščiai rodo jų autoriaus tarmėje *a*, *e*, *u*, *i* nosinį rezonansą buvus stiprų (dėl Bretkūno žr. Z i n k e v i č i u s 1988, 72–73).

Pastebėta nemaža įvairių kitokių Wolfenbüttelio postilės ir Bretkūno raštų kalbos panašumų. Abiejų kalbai labiau negu kitiems XVI–XVII a. autorių tekstams būdingas senovinis *ā* ‘o’. Juk Bretkūnas iš pradžių vietoj dabartinio mūsų balsio *o* gana nuosekliai rašė *a* raidę, tik vėliau (be abejo, jau po Wolfenbüttelio postilės atsiradimo), persikėlęs į Labguvą, dėl vietinės šnektos įtakos ėmė kartais rašyti ir *o* raidę. Abiejuose tekstuose yra nemaža žemaitybių (daugumas jų net tos pačios), kuronizmų (Bretkūnas mokėjo kuršių resp. kuršininkų kalbą), prūsizmų (Bretkūno motina, greičiausiai ir tėvas, buvo prūsai; Wolfenbüttelio postilėje prūsizmų mažiau ir jie abejotini, galėjo juos pakeisti lietuviškais žodžiais teksto perrašinėtojai).

Abiejuose tekstuose daug tų pačių gramatinių formų, net gana specifinių, tokių kaip *mūsuj(e)* ‘mumyse’ tipo įvardžių vietininkai, pvz., ką ghi *mufui* dara 180₃₂ ‘ką ji mumyse daro’, *iufui* giwenfime 131₂₆ ‘jumyse gyvensime’. Ypač atkreiptinas dėmesys į daugiskaitos vietininko galūnės baigmens *-su* dažnai žymimą nazalizaciją, rašymą *-su*, pvz., *wargofu* 76₁₆ ‘varguose’, *funkibefu* ‘sunkybėse’, *szadefu* 103₂₁ ‘žodžiuose’ (žem. *žodėse* vietoj *žodyse*), taigi traktavimą kaip *-su*, rodos, nepastebėtą niekur kituose tekstuose, išskyrus Wolfenbüttelio postilę ir Bretkūno bibliją. Keli Bretkūno pavyzdžiai iš Naujojo Testamento⁶: *schofu dweiofu prifakimofu* Mt 22,40 ‘šiuose dviejuose prisakymuose’, *tofū dienofū* Lk 21,23 ‘tose dienose’, *tamfibefū* Lk 1,79 ‘tamsybėse’, *wifsofu szmonifu* Mt 24,9 ‘visuose žmonėse’ (*žmonyse*). Atrodo, kad ir dažnai vartojamos gretiminės lokatyvo formos su baigmeniu *-sa* (abiejuose tekstuose jos perdėm maišomos) kartais turi nazalizuotą *a*, t. y. rašoma *-sa*. Galbūt nazalizacija atsirado dėl ad. pl. baigmenų *-sump(i)* / *-somp(i)* įtakos, nes adesyvo ir lokatyvo linksnių ryšys ir sąveika nekelia abejonių (Z i n k e v i č i u s 1982, 30–31). Ši specifinė Wolfenbüttelio postilės ir Bretkūno biblijos ypatybė yra labai iškalbinga, rodanti Bretkūno ryšį su Wolfenbüttelio postile.

Reikėtų dar nurodyti abiejuose tekstuose neretai pasitaikančią daiktavardžių priesagą *-eninkas* resp. *-enykas* vietoj *-ininkas* (*-inykas*), pvz., buvim *burfeninkais* fu io 40a₆ ‘... bendrininkais su juo’, fu *kekšzeninkais* 119₂₄ ‘su kekšininkais, t. y. paleistuviais’, *muiteninkas* 228a₇ ‘muitininkas’, ruftaus ... *fmarkenika* 270a_{18–19} ‘rūstaus smarkininko, triukšmadario, mušeikos’, but ... *tarpeniku* 124a_{22–23} ‘būti tarpininku’.

Abiejuose tekstuose populiarios būtojo dažninio laiko formos su *l* vietoj *d*, Wolfenbüttelio postilėje ypač dažnos, pvz., diena *bulawa* [schwēcziama 55a_{21–22} ‘... būdavo...’, *prijmlawa* a *gielbelawa* vbagus 53a_{31–32} ‘priimdavo ir gelbėdavo...’, mišzas *ufzpirglawame samdilawame* 108a_{4–5} ‘mišias užpirkdavome, samdydavome’). Su šia priesaga yra dabar mums neįprastų, keistokų darinių, pvz., *perfekdeninkai* Bałzniczias

⁶ Juos autoriui nurodė dr. Ona Aleknavičienė. Reiškiu jai padėką.

36a₁₇₋₁₈ 'Bažnyčios persekiotojai', *gadeninkai* 109a₂₅ 'godūs žmonės', *manenikų* 234₅₋₆ 'apgavikų' (nuo *mōnas* 'apgavikas, šmėkla').

Abiejuose tekstuose yra nemaža tų pačių ar labai panašių, šiaip jau gana retų žodžių, pvz., *strově* 'srovė' (acc. sg. *strawę* 212a₂₃; prūsizmas?). Bretkūno raštuose žodžio *šikšnósparnis* yra forma *šikšnysparnis*, o Wolfenbüttelio postilėje – *šiknysparnis* (acc. pl. *schiknišparnis* 81a₂). Daugiau įtariamų Bretkūno ir Wolfenbüttelio postilės kalbos sutapimų pateikia J. Palionis (Palionis 1998).

Abiejuose tekstuose panašiai rašoma apie senąją lietuvių religiją.

J. Karaciejus atkreipė dėmesį į Korvino postilę. Ją Bretkūnas vertė į lietuvių kalbą ir jos tekstų esama Wolfenbüttelio postilėje. Karaciejus daro prielaidą, kad Bretkūnas, rengdamas spaudai savąją postilę, galėjo naudotis šiuo vertimu. Jis mano, kad reikėtų kruopščiai tekstologiškai ištirti abi postiles – Wolfenbüttelio ir Bretkūno, ypač tas jų vietas, kurios verstos iš Korvino postilės (Karaciejus 1995, 17, 22). Šis siūlymas iš tikrųjų yra racionalus ir galėtų duoti papildomų duomenų apie Jono Bretkūno vaidmenį sudarant Wolfenbüttelio postilę.

Pagalčiau, neišleistinas iš akių ir tas faktas, jog tiek Wolfenbüttelio, tiek ir Bretkūno postilė yra ne vien verstinis, bet tam tikru mastu ir originalus darbas.

Suprantama, visa tai, kas buvo pasakyta, dar neduoda mums teisės tvirtinti, kad Bretkūnas iš tikrųjų buvo svarbiausias Wolfenbüttelio postilės kalbos vakarietintojas. Išskelti argumentai – tai tik prielaida, nebaigto tyrimo rezultatas, rodantis, kad Bretkūno jokių būdu nereikia išbraukti iš galimų šių vaidmenį atlikusių pretendentų sąrašo. Tik detali lyginamoji tekstų analizė, reikia tikėtis, ateityje galės patvirtinti arba paneigti šią prielaidą.

Taigi ir toliau lieka neaiškūs ne tik Wolfenbüttelio postilės pirmąsio teksto į pietų aukštaičių tarmę vertėjas, bet ir galutinai neįrodytas to teksto kalbos svarbiausias vakarietintojas (vakarietintojai). Tai tebėra viena iš neįmintų lietuvių kalbos istorijos mįslių, tam tikra problema, gal tiksliau problemų kompleksas, kurio sprendimas laukia lietuvių kalbos istorikų dėmesio.

Kaip matėme, be vyraujančių pietų ir vakarų aukštaičių klodų, Wolfenbüttelio postilėje esama nemaža žemaičių tarmės elementų. Juos lokalizuoti nėra lengva, nes šios tarmės ypatybės Postilės kalboje yra daugiausia bendros visiems žemaičiams, neorientuojančios į kurią vieną patarmę. Tačiau svarbiausias žemaičių skirstymo į patarmes kriterijus – dvibalsių *uo*, *ie* atliepimas – verčia Postilės žemaitybės lokalizuoti Mažojoje Lietuvoje. Juk anuomet visu Kuršių pamariu ir didokame plote pagal Baltijos jūrą buvo kalbama žemaitiškai. Šie žemaičiai (suprantama, tik dialektologijos požiūriu, nes patys savęs žemaičiais niekuomet nevadino) vietoj *uo*, *ie* turėjo *ō*, *ē*, pietuose daug kur tariamus diftongizuotai "o", 'e' arba tiesiog *uo*, *ie*. Postilėje vartojama rašyba šie garsai turėjo būti ir, matyt, buvo žymimi *o*, *e* raidėmis. Iš turimų Prūsijos žemaitiškų tekstų matyti,

kad sporadiškai būdavo ištariama ir *ū*, *ī* (jei neklaidina netiksli rašyba). Postilėje irgi yra tokio tarimo atspindžių, pvz., instr. sg. m. *didžiaufuiū* 142²⁷ ‘didžiausiuoju’, *įschkadamas* 107a¹⁰ ‘ieškodamas’, *pasilikta* 73a³² ‘pasilieka’. Jie reti, kaip ir anuose tekstuose. Šiaip ar taip, ieškoti šaltinio už to meto Prūsijos ribų nereikia. Todėl vargu ar jų autorius galėjo būti Augustinas Jomantas (taip yra manančių), jeigu jis iš tikrųjų buvo Didžiosios Lietuvos žemaitis. Daug patikimiau būtų Wolfenbüttelio postilės žemaitiųjų kilmę sieti su Jono Bretkūno vaidmeniu sudarant Postilę. Galėjo, žinoma, tai būti ir kitas asmuo, paveiktas Prūsijos žemaičių tarmės įtakos.

Tas pat pasakytina apie Wolfenbüttelio postilės kuronizmą kilmę. Anuomet kuršiškai buvo kalbama daug kur Kuršių marių ir Baltijos jūros pakrantėse net iki pat Gdansko. Greičiausiai tai nebuvo senoji kuršių kalba, bet kuršių–latvių kalbų mišinys, atneštas vėlesnių persikėlėlių iš Kuršo, kur vartota latvių kalbos tarmė, išaugusi ant stipraus kuršių kalbos substrato. To kalbinio mišinio tęsinys iki mūsų laikų išliko Kuršių nerijoje. Tai vadinamoji kuršininkų (save laikančių kuršiais, savo kalbą – kuršių) kalba, plačiau žr. *Zinkevičius* 1994, 120; 1999. Jeigu Postilės kuronizmą autorius buvo ne Bretkūnas, tai galėjo būti koks kitas asmuo, mokėjęs kuršių (kuršininkų) kalbą arba bent jos stipriai paveiktas. Greičiausiai jis turėjo būti Prūsijos senbuvis, o ne atsikėlęs iš Lietuvos valstybės.

Postilėje yra dar ir tokių kalbos elementų, kuriuos sunku susieti su pietų ar vakarų aukštaičių, taip pat žemaičių tarmėmis arba kuršių (kuršininkų) kalba. Tai padaryti mums trukdo prastas lietuvių kalbos tarmių XVI amžiuje pažinimas, nes apie jas sprendžiame tik iš raštų, kuriuose tarmės yra gerokai sujauktos, sumaišytos. Esant tokiai padėčiai, galėtume tokius Postilės kalbos elementus vadinti specifinėmis šio kalbos paminklo ypatybėmis, nors kai kurios iš tų ypatybių nėra visai svetimos kitiems seniesiems tekstams, tik Postilėje dažnesnės arba turi tam tikrų ryškių savotiškumų. Pirmiausia iš tokių ypatybių minėtina savotiška liepiamoji nuosaka, pasakytume, formų „be -k“ ir „su -k“ hibridas, pvz., *saugaik* 45⁷ ‘saugok’ (*sáugai* ‘saugok’ + -k; o gal -k iš -gi?). Tokio tipo formas turi ne tik veiksmažodžiai, kurių prezentas yra *ā* kamieno (pvz., *bilaik* 71a⁵ ‘bylok’, *neieschkaik* 189²⁴ ‘neieskok’, *šžinaik* 156a⁸ ‘žinok’ ...), bet ir kitų kamienų (analoginiai dariniai), pvz., *czestawaik* 195a⁴⁻⁵ ‘gerbk, garbink’ (inf. *čestavoti*), *dumaik* 41a³² ‘galvok’ (*dūmóti*), *negirtoik* 119¹⁶⁻¹⁷ ‘negirtauk’ (*girtúoti*), *karaik* 266a¹⁷ ‘bausk’ (*koróti*), *newaik* 119¹⁶ ‘nevok’, *buik* 44a²⁶ ‘būk’, *doik* 37a³³ ‘duok’, net jungtukas *wenaik* 133a²¹ ‘vienok’.

Kiti specifiniai Postilės kalbos savotiškumai: 3. praes. *reiki* 98²⁶ ‘reikia’ (ne sykį kartojama), adv. *tanugidrin* 65a¹⁶ ‘todėl’; iš leksikos minėtina: *dangulas* ‘apdaras, drabužiai’ (atimi penukfchla ir *dangulu* 292¹²⁻¹³), *drįsus* ‘drąsus’ (*drįsus esme* 145a³²⁻³³ ‘drąsūs esame’, *drįsfai* 129a⁹ ‘drąšiai’, *drįsimas* 92¹⁵, plg. *nedrefa* klaufiti 287⁵ ‘nedrįso...’), *geidelis* ‘geidulys’ (jei ne rašybos klaida; didžu *geideliu* geidžiau

129₁₁₋₁₂), *našoti* ‘nešioti’ (*naščakite* Dewų kune iufų 181₆₋₇), *plaštika* ‘?’ (*plafchtikamis* muhtas 141₂₀₋₂₁), *skaudilyš* ‘skausmas, skaudulys’ (*šapuleis* angu *škaudileis* 274₁₈₋₁₉), *valstas* ‘?’ (*lawa walštu* a *naru* 93a₂₁), *žrigždai*, *žriegždai* (*fugrefschijau* ant *škaitlaus šzrigšzdu* maru 262a₂₆₋₂₇, *nepriwalliu* ira *preg* ta *krikfztima* *wandenia* *drukas šzriegšdu* *olieaus* 287a₂₄₋₃₅ ‘... žiezdrų, aliejaus etc.’).

Postilės kalbai dar būdinga didelis leksikos variantiškumas. Greičiausiai teksto tobulintojai savo darbo pėdsakus paliko prirašydami nemaža Prūsijos lietuviams nesuprantamų ar tame krašte mažai nežinomų žodžių populiariesnių atitikmenų. Dažnai šalia svetimžodžio randame lietuvišką jo atitikmenį, pvz., *hadnai* 𐱃 wertai 130a₈, *prawijafsi* angu *taifafi* 129a₃₋₄, *Sacramentap* 𐱃 *šwetaštiep* 287a₁₆₋₁₇, *wiera* 𐱃 *tikeghimas* 271a₁, *šziwatas*, *giwenimas* 22₁₉. Kartais, atvirksčiai, lietuviškas žodis paaiškinamas svetimimu, galbūt įrašiusiam geriau žinomam, žodžiu, pvz., *wertas* 𐱃 *hadnas* 122a₁₄₋₁₅, acc. sg. *kwapų* a *wanių* 121a₂₀, *praufamas mazgaiamas* a *cziftijmas* 289a₉. Neretai pateikiami keli variantai – svetimimi ir savi, pvz., *prawiti*, *taifiti* a *gatawiti* 21₁₇, *pratas* a *razumas* angu *ifcmintis* 178a₈₋₉. Pasitaiko ir svetimžodžio aiškinimas kitu svetimžodžiu, matyt, mažiau žinomas – populiariesniu, pvz., gen. sg. *liekaraus* 𐱃 *barberiaus* 130₂₅. Dažni lietuviškų žodžių aiškinimai kitais lietuviškais, neretai keliais, matyt, vartojamais skirtingose tarmėse (tarp jų pasitaiko ir svetimžodžiu), pvz., *apioktas*, *giedintas*, *kalatas*, *laiatas* 141a₁₅, *drekšti pleszti lupti* a *dirti* *šzmanes* 124a₉₋₁₀, *durru* angu *wartu* namu 295₁₇, *gimi* angu *weida* 286a₂₉₋₃₀, *paklupimų* a *polimų* 144₃₂, *pirti* angu *prausimų* ir *mazgaghimu* 287₁₉₋₂₀, *prapolufemus* a *praszuwufemus* 131a₃₅, *fergiati faugati* 291₂₂, *turtas* angu *labis* 292₂₂. Visais atvejais, matyt, siekta vieno tikslo – kad pamokslai būtų suprantami ne tik kunigui, bet ir jo parapijiečiams.

Nežiūrint didžiulės įvairovės, Postilės kalboje išliko ryškus visiems lietuviams bendras kalbinis pamatas. Žemiau pateikiami tie to pamato elementai, kurie buvo būdingi XVI a. kalbai. Daugelis iš jų šiandien mums jau dvelkia archaizmu.

D v i s k a i t a: nom. akrute bua *du wiru* 163₁₃ ‘laive buvo du vyrai’, *didžiaufi tie dwi* ira 206a₂₇ ‘didžiausios yra tos dvi’; acc. *todu daiktu* girdefime 208a₈, *dwi dalli* turrefim 100₆; dat. *tem dwem daiktam* 174a₃₄; instr. *klaufiti ... abem aufim atwiram* 122₇₋₈.

Postpoziciniai vietininkai: ill. sg. *dekimaufsi schirdin* 78₇, pl. Egta f: *infeta schirdifna* musų 77a₃₄ ‘šv. evangelija įsėta į mūsų širdis’; ad. sg. *paniep Diewep* 117a₃₃₋₃₄ ‘pas poną Dievą’, *tewip manampi* 172a₂₄ ‘pas mano tėvą’, *matinapi* 273₉ ‘pas motiną’ (-*api* < -*aipi*?); ad. pl. *šzmanofumpi* 60₂₂ ‘pas žmones’; all. sg. *wenap tap patesp panap Diewap* 271₇₋₈ ‘(prisiglausti) prie vieno to paties pono Dievo’, *Titap šzekap* 279₂₇ ‘(laiške) Titui tarnui’ (čia aliatyvas vietoj adesyvo), *bašznicziap* 172a₃₂ ‘prie bažnyčios’ (-*ap* vietoj -*afp*), *melfdams tafp didesp malanesp a fufsimilimap* 267₁₇₋₁₈, *barberaufpi* 209₁₅ ‘(kreipiasi) į gydytoją’, eikite *manensp* 130₂₆ ‘... pas mane’, all. pl. *pulti kielump a kaiump* 130₁₈, *mušump wifsumnp* [vietoj *wifsump*] *greschnuiump* [zaukia 130₂₂₋₂₃ ‘šaukia mums visiems nuodėmingiesiems’].

Daugiskaitos naudininko formos su sveiku baigmeniu *-mus*: *funumus* 2₂₀, *megantemus fzmanemus* 78a₃₀₋₃₁, *kitemus Jpacziamus fzmanemus kuremus* ... maczīs ner ... dotas 125₁₋₃. Baigmenys *-mus* ir *-mis* (instr. pl.) gerokai sumišę, neretai abejais būna reiškiamas naudininkas ir įnagininkas (apie tai žr. Zinkevičius 1980, 195–196), pvz., dat. pl. su *-mis*: *angelamis* 77a₇ ‘angelams’, *mumis* 26a₁₂ ‘mums’; instr. pl. su *-mus*: ghe *funumus* Diewa bus wadinami 37₂₇ ‘jie Dievo sūnumis...’, lu *mumus* 265₁₆ ‘su mumis’. Dar plg. *mumis nebagamis greschnemus piktemus prapolufemus a praszuwufemus* ... grekus *mums* atleida 131a₃₄–132₂ ‘mums vargšams nuodėmingiems, piktiems, prapuolusiems ir pražuvusiems ... nuodemes mums atleido’.

Išlaikyta senovinė daiktavardžių *ju* kamieno fleksija, pvz., nom. pl. *nepretelius* ia buame 141₃ ‘neprieleliai...’, instr. pl. *nepretelums* 146₁₉ ‘neprieteliais’. Daiktavardis *amžius* turi *ja* kamieno fleksiją, pvz., nom. sg. *amfzias* 81₂₇, gen. sg. fcha *amfzia* 263a₃₂ ‘šio amžiaus’, loc. sg. muŕ *amfze* 263₃₂ ‘mūsų amžiuje’.

Archajiškos priebalsinių kamienų formos, pvz., nom. sg. *fzmo* 74a₃₂ ‘žmogus’ (*žmuo*), *weschpatni* 155a₈ ‘šeimininkė, ponia’ (*viešpatni*), nom. pl. tris *dukteres* 292₂₂ ‘trys dukterys’, gen. pl. ifch *fchirdu iufu* 206a₂₄ ‘iš jūsų širdžių’, *weszpatu* 85₂₃ ‘viešpačių’.

Iš būdvardžių minėtinos šios ypatybės. Gyvai vartojama bevardė giminė. Pažymėtinos formos be galūnės *-a*, būdingos žemaičiams ir šiaurinei vakarų aukštaičių patarnei, pvz., jdant *gier taw butu* 271₃₀ ‘kad tau būtų gėra’, *kitt* nieka est, tikta [žem. iš *tiktai*?] fzadis 39a₉₋₁₀ ‘nieko kita nėra, tiktai žodis’, lawemes darriti *wifs pikt* 218a₁₈ ‘liovėmės daryti visa pikta’. Būdvardžio *didis* moteriškoji giminė turi *ē*-kamienes formas, pvz., nom. sg. *dide* alga 37₃₂₋₃₃, ant *dides* lawalniftes 83₃₂ ‘didžiam savavaliavimui’, acc. sg. tu *dideiju* gieribę 150₃₂–150a₁ ‘tą didžiąją gerybę’ (*dideja*). Būdvardžių *u* kamieno paradigmoje gausu senovinių formų, pvz., instr. sg. *teifum* 148₃ ‘teisiu’. Archajiškos įvardžiuotinės formos, pvz., dat. sg. m. *giwamiam* 145a₂₃ ‘gyvajam’, nom. pl. m. efme fzmanes *praiepoli* 140a₃₀₋₃₁ ‘esame prapuolusieji žmonės’ (*pra-jie-puole*), nom. sg. f. *pirmaija* prefzastis 137a₁₀₋₁₁ ‘pirmoji priešastis’ (*pirmoja*).

Iš įvardžių srities išsiskiria šios ypatybės. Nom. sg. m. *kókiās* ‘koks’ tipo formos, pvz., fchitai *kakias* ira pafnikawimas 95a₃₀ ‘štai koks yra...’, *takias* fzenklas 53₁₃ ‘toks ženklas’, *wifsakias* budawaghimas 107₂₆₋₂₇ ‘visokia statyba’ (*visokias*). Įvardis *pats* turi *i*-kamienę nom. sg. formą, pvz., *patis* 97a₁₃ ‘pats’. Be asmeninio įvardžio *aš*, vartojama ir forma *eš*, pvz., fzeme ir dangų *er ne efch* pripildaw 1a₁₈ ‘žemę ir dangų ar ne aš pripildau’. Turimi enklitiniai naudininkai–galininkai (po neiginio – kilmininkai) *mi* ‘man; mane’, *ti* ‘tau; tave’, pvz., *pamiradai* 158a₆₋₇ ‘parodyk man’, *dawetemi* walgiti ... *dawetemi* gierti 195a₂₃₋₂₄ ‘davėte man valgyti, davėte man gerti’, *neapleifieti* nei praftofioti 242a₁₄₋₁₅ ‘neapleis tavęs, nei neteksiu tavęs’ (*nepaleisie-ti*, *prastosiuo-ti*).

Veiksmazodžio sferoje gausu mums dabar neįprastų, bet anuomet populiarių gramatinių formų. Daug a t e m a t i n i ų veiksmazodžių, pvz., 1. sg. *ateimi* 175₂ 'ateinu', *demi* 89₂₅ 'dedu', *domi* 118₇ 'duodu', *efmi* 3a₁₃ 'esu', 2. sg. *atteifi* 293₁₂ 'ateini', 1. pl. *nufsideme* 214a₁₈ 'nusidedame', *pridome* 182₂₁ 'priduodame', *efme* 2a₁₅, *efma* 174₂₄ 'esame', 2. pl. *efte* 2a₂₀ 'esate', 3. as. *padefti* 161a₃₀ 'padedu', *pafsidofsti* 107a₃₁ 'pasiduoda', *eiti* 83₂₇ 'eina', *prieiti* 185a₁₉ 'prieina', *efsti* 84₃₃, *est* 137a₃₄ 'yra', *gielbti* 80a₁₉ 'gelbėja', *giesti* 133₃ 'gieda', *atliekti* 95₁₇ 'atlieka', *mekti* 272a₆ 'miega' (*miegti*), *ferkti* 109a₅ 'saugoja' (*sergti*); 2. pl. imper. *eite* 157₈ 'eikite', veikiamųjų dalyvių gen. sg. m. *eijanczia* 207₂₄ 'einančio'. Senovinės dalyvių prezento formos su *s*- vietoj *es-*, pvz., gen. sg. m. *fancziaia* ant amfzju 78a₉ 'esančiojo...', dat. sg. m. *iamfancziam* 141a₅ 'jam esant' (*sančiam*; dativus absolutus). Senoviška t a r i a m o s i o s nuosakos paradigma, pvz., 1. sg. *prikelczia* 273₂₂₋₂₃ 'prielčiau', *nebucziau* 78₁₉₋₂₀, 2. sg. *bijatumbi* 271₂₅ 'bijotum', 1. pl. *stepditumbim*, *ramditumbim* a *marintumbim* 149₁₀₋₁₁ 'stabdytume, ramdytume ir marintume', 2. pl. *galletumbite* 73₃₀ 'galėtute', *miletumbites* 131₂₈ 'mylėtutės'. Tokia pati archajiška g e i d ž i a m o j i nuosaka, pvz., *teifchtira* a *teifchmegi* 129a₂₆ 'tegu ištiria ir tegu išmėgina' (*teištira*, *teišmėgin*), *tepermanai* 61a₃₄ 'tegu supranta (permano)'. Senovinės padalyvio formos, pvz., *tikinti* 178a₇ 'tikinti', *fant* 153a₃₇ 'esant'.

Yra senoviškų n e k a i t o m ų ž o d ž i ų, anuomet plačiai vartotų, pvz., *atpénč* 'vėl' (*atpentz* 17a₃₃, *apentz* 77₁₃, *atpent* 246a₂₉, *atpents* 275₁₄), *aukštyn(i)ui* 'aukštyn' (*aukštynui* 230a₆), *bau* 'ar' (*bau* wenu għi mil 101a₃₇ 'ar jį vieną myli'), *dābar* 'dar' (pirma nekaip *dabar* fwtas bua sutwertas 139a₂₆₋₂₇ 'dar pirma negu pasaulis buvo sutvertas'), *daugia* 'daug' (*daugia* 89a₃₈), *daugèsni* 'daugiau' (*daugesni* 132a₂₆), *eř* 'ar' (*er* 63a₁₉), *-gu(-)* 'ar' (*giwigu* efme nugumirfchtame 283₂₇ 'ar esame gyvi, ar numištame', *efsigu* 87a₃₁ 'ar esi?', *deragu* ... fweikiti 115a₃₃₋₃₅ 'ar dera sveikinti', *angu* 91a₃₇ 'arba', *ergu* 85₂₉ 'arba'), *idant(i)* 'kad' (*idanti* iau tą krifzių ... kielti 166a₂₃₋₂₄ 'kad jau tą kryžių kelti'), *iñgi* 'į' (*ingi* meilę 146₁₃), *jéib* 'jei' (*ieib* 82a₃₇), *kadà* 'kad' (*kada* tu butumbei funus Diawa, nebutumbei... 97a₁₁₋₁₂ 'kad tu būtum Dievo sūnus, nebutum...'), *nesà*, *nesáng(a)* 'nes' (*nefa* 143a₁₇, *nesang* 143a₂₁, girdime *nesanga* fcha 83₇ 'nes girdime čia...'), *nũ* 'dabar' (pirma ira daris ir *nu* dara 217a₂₄₋₂₅ 'pirma yra daręs ir dabar daro'), *nuodėmais* 'nuolat' (*nodemais* peikia 129a₁₅₋₁₆), *prieg*, *prig* 'prie' (*preg* 266₁₈, *prig* 266₄), *teip* 'taip' (*teip* 265a₁₄, *kiteip* 277₃ 'kitaip'; yra ir *taip* 198a₂₂).

Iš anksčiau pateiktų pavyzdžių matyti, kad mėgstama enklitiškai dėlioti dalelytes, prasidedančias priebalsiu *g*. Esama šiaip jau visokių šios rūšies darinių. Ypač populiarius su postpozicine dalelė *-ieg(i)*, pvz., *tafięgi* prarakas 138₁₂ 'tasai pranašas', *takiafięgi*, kaip ir ia funus 189₇ 'toks pat kaip ir jo sūnus', *tanięgi* Petrų 165₈ 'tajį Petrą', *tuięgi* priešžaltim 291₆₋₇ 'tąja priešžaltimi', *tamijęgi* kuni 130a₃₁ 'tame (gi) kūne', *taifięgi*

šzadeis *tafgegi* S: Paw: primena 186₂₈ 'tais žodžiais tasai šv. Povilas primena', *teipaiegi* 78a₂₅ 'taipogi', *kaipaiegi* 167₃₄₋₃₅ 'kaipogi', *tafskategi* 280₂₈ 'štai taip' ir pan.

Prieveiksmis *kíek* sudaro priepozicinius junginius ne tik su skaitvardžiu *víenas* (*kiekvíenas*: pvz., gen. sg. m. *kiekwėna* 265a₅), bet ir su kai kuriais daiktavardžiais, pvz., *kiek nedeles* diena sekma bulawa šchwėczjama, tureija *kiek meno* įpaczu šchwentį ... *kiek meta* ... *kiek dienas* 55a₂₁₋₂₄ 'kas savaitę septinta diena būdavo švenčiama, turėjo kas mėnesį ypatingą šventę ... kasmet ... kasdien', *kiekdienas* nelauiesi šchaukti 290a₃₃ 'kasdien nesiliauja šaukti', *kiek šzednas dienas* 106₃₃ 'kasdien', *kiekdienų* pašnikauia 129a₃ 'kasdieną pašnikauja', *kiekmetų* paiunkimų 90₁₄₋₁₅ 'kasmetinių įpročių', *kiek hadinas* 121a₅ 'kas valandą', ant *kiekwetas* 92a₇ 'kiekvienoje vietoje'.

Priešdėlių įdomybės: *atieme* 293₃ 'atėmė' (*ati-* 'at-'), *nonefch* 295a₂₅₋₂₆ 'nuneš' (*nuo-*), *fawerstu* 152a₄ 'suverstų', pilimu *ufzufistata* terpei mušų 293a₁₂ 'pilimą užstato tarp mūsų' (*užu-* 'už-'). Pirmasis ir paskutinis yra dažnesni, kiti reti.

Įdomi senovinė *leksika*, anuomet gana plačiai vartota, pvz., *apýpenas* 'nuodai' (kaip pikčiausiai *apipena* tur faugates 258a₃₁ 'kaip pikčiausiųjų nuodų turi saugotis'), *dañgtis* 'stogas' (pa *dankcziu* namų 233a₃₂₋₃₃ 'po namų stogu'), *jaunumas* 'jaunimas' (*iaunumu* ... turime ingraudinti 294a₂₂₋₂₃), *kantrà* 'kančia' (mukai a *kantrai* 142₁₅), *klepóti* 'šmeižti' (*klepaghimai*, giedinimai 147₁₉), *ménasis* 'mėnuo' (Bus šzenklai faulei *menafi* 6₂₂), *nasrai* 'burna' (išch *nafru* paties weschpaties Je: Chtaus 83₂₋₃ 'iš paties viešpaties Jėzaus Kristaus burnos'), *pavéizdas* 'pavyzdys' (*pawéizdu* angu *pawisdziau* 149₁), *pavāseris* 'pavasaris' (ant *pawasera* 243a₉ 'pavasari'), *pėkus* 'galvijai' (bandas *pekaus* iufų 81₁₇₋₁₈), *peldėti* 'taupyti, tausoti' (*peldedami* 87₃₇), *išpėlóti* 'išplėtoti (ant kryžiaus)' (šunarius *ifschpelatus* 263a₂₁₋₂₂), *pėnigas* 'pinigas' (dide daugibę *penigų* 143₁₃), *penùkšlas* 'maistas, pašaras' (*penukščlas* 209₂₁), *skelėti* 'būti skolingam' (ufzmakeki ką *skelam* 265a₂₇), *sloginti* 'slėgti, spausti' (*apflaginti* a *apfunkinti* 265₂₈), *stalgáuti* 'smaližiauti' (lepifite a *stalgawimu* 249₁₃₋₁₄), *tarnéitė* 'tarnaitė' (tarnas a *tarneite* 110a₃₀), *tekėti* 'bėgti' (išchwidai wagį *tekeiei* fu jo 119₂₄ 'išvydai vagį, bėgai su juo'), *tūžnas* 'liūdnas' (*tufznu* a šmutnų padariti 149a₁₋₂), *vaisyti* 'vaisinti, daryti vaisingą' (wera kuri *newaifa* 278a₂₃₋₂₄), *weldamasis* 'pavaldinys' (dota nog *weldamuių* 269₁₃), *vėlinas* 'velnias' (tas pats *welinas* 78a₃₅), (*pa*)*vėlti* 'leisti' (*pawe*le Dewas welinu 292a₇₋₈ 'leido Dievas velniui'), *žebángai* 'žabangai' (presch ... *šzebangus* ... welina 19a₁₋₂), *žėkas* 'mokinys, patarnautojas' (welina *šzekas* 250a₁), *žiebas* 'žaibas' (kaip ir *šzebas* kalawias ia 12₃₋₄), *žmónė*s – mot. g. (acc. pl. *šzmanes* necziftas, biauras 79₁₂).

Dar keli įdomūs *mitologiniai* vardai ir *etnonimai*. Pastarųjų minėtini trys: *Lietuva*, *Žemaičiai* ir *Vokės žemė* 'Vokietija'. Pavyzdžiai: pilna šzeme *lietuwas* ir *šzemaicziau* 211₇, *wakies šzemei* 7₇ 'Vokietijoje'. Mitologinių bei senosios lietuvių religijos vardų daugiau: *Apidėmė*, *Éitvaras* (*Éitvaris*), *Kaūkas*, *Perkūnas*, *Pikūlas*,

Žemėpatis. Kaip ir galima laukti, jų pirmą kartą reikšmė išblukusi, vartojami neigiama piktųjų dvasių, velnių reikšme. Pavyzdžiai: (tiki) ing *šzemepaczius*, *Eitwarius*, *kaukus*, *appidemes*, kalnus, akmenis medzius gaius (kaip ghe wadina alkus) Vpes, *perkunų* 85a₁₄₋₁₇, welnas ira *etwaras* ... befas ira *šzemepatis* ... czertas ira *Apideme* ... *pikullai* ira *kaukai* 85a₂₄₋₂₆, ira *Eitwarai šzemepatei kaukai* φ kurios ghe meldž 85a₂₉₋₃₀, Deiwes, welinus, kaip tai *šzemepaczius*, *kaukus*, *Apidemes*, kalnus Alkus, Vpes Akmenis *Eitwarius Perkuna* φ melsti a garbinti 234₆₋₉.

Šiame straipsnyje buvo aptarta tik „mįslingoji“ Wolfenbüttelio postilės pusė, išskelti aikštėn Postilės kalbą sudarantys klodai, bandyta spręsti tų klodų kilmę, žodžiu, į Postilės kalbą buvo žiūrima dialektologo ir kalbos istoriko akimis. Kitais aspektais Wolfenbüttelio postilės kalbos tyrimas – ateities uždavinys.

ON THE MYSTERIOUS WOLFENBÜTTEL POSTILLA AND ITS LANGUAGE

Summary

The findings based on the dialectological analysis of the language of the *Postilla* suggest distinguishing between two basic dialect sources, namely Southern Aukštaitish and Western Aukštaitish. Moreover, a significant influence of the Žemaitish dialect and traces of the Curonian (Lith. kuršiai or kuršininkai) language can also be seen. The primary source is the Southern Aukštaitish dialect, the geographical extension of which must have been to the south-western part of the present day area of this dialect and it may have reached south-eastern Belorussia, where Lithuanian is no longer spoken today. The unknown translator of the *Postilla* into Lithuanian must have been born in this area and only later he moved to Prussia. As the Southern Aukštaitish dialect was not used in Prussia, the translation was not acceptable and someone started to adapt the text to the Western Aukštaitish dialect (especially to its southern variety). The local Lithuanian, Jonas Bretkūnas, might have undertaken this task.

The Žemaitish dialect data come from the variety of Žemaitish used in Prussia but not from Žemaitish spoken in the state of Lithuania. The presence of the given data might have resulted from the fact that the person responsible for the adaptation of the language of the *Postilla* was influenced by the Žemaitish dialect. Jonas Bretkūnas was the person. The same explanation is applicable to the occasional Curonian data, which are related to Prussia where Curonian was spoken at that time.

LITERATŪRA

Falkenhahn V., 1941, Die Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer, Königsberg etc.

Ford G., 1965, The Wolfenbüttel Lithuanian Postilė Manuscript of the Year 1573 with a General Introduction, I, Louisville, Kentucky.

- Gaigalat W., 1900, Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573 (=Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft, V, Tilsit, 1–57, 117–165, 231–247).
- Gelumbeckaitė J., 2000, (rec.) Wolfenbüttelio postilė, – Archivum Lithuanicum, II, 173–194.
- Gelumbeckaitė J., 2000a, „In sensum barbaries gentium corrigatur“. Das Rätsel der litauischen Postile von 1573, – Wolfenbütteler Barock-Nachrichten. Redaktion: Jill Bepler, Jahrgang 27, Harrasowitz Verlag.
- Gelumbeckaitė J., 2000b, Bibliotheca Augusta, jos istorija ir lietuviškos knygos, – Archivum Lithuanicum, II, 75–98.
- Gelumbeckaitė J., 2002, Peregrinatio librorum. Lituanika Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje, – Šiek tiek iš šalies. Esė apie Lietuvą ir Europą, sud. P. Subačius, Vilnius, 43–51.
- Hermann E., 1912, Über die Entwicklung litauischen Konjunktionalsätze, Jena.
- Hermann E., 1923, Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preußen, – Nachrichten des Königlichen Gesellschaft des Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse, 109–111.
- Karaciejus J., 1995, Wolfenbüttelio postilės tyrinėjimo problemos, – Wolfenbüttelio postilė, Vilnius, 15–30.
- Leskauskaitė A., 2001, Pietvakarinių pietų aukštaičių vokalizmas ir prozodija: fonologinis ir eksperimentinis tyrimas. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Palionis J., 1967, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius.
- Palionis J., 1997, (rec.) Wolfenbüttelio postilė, – Baltistica, XXXII (1), 125–130.
- Palionis J., 1997a, Mįslingas senasis lietuvių rašto paminklas, – Metai, II, 107–116.
- Palionis J., 1998, Dėl Wolfenbüttelio postilės sąsajos su J. Bretkūnu, – Baltistica, XXXIII (1), 81–84.
- Wolfenbüttelio postilė. Parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. Juozas Karaciejus, Vilniaus universiteto Baltų filologijos katedra, Vilnius, Žara, 1995.
- Zinkevičius Z., 1972, Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas, – Baltistica, VIII (1), 79–100.
- Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1982, Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai, – Baltistica, XVIII (1), 21–38.
- Zinkevičius Z., 1986, Kelios pastabos apie Volfenbiutelio postilės (1573 m.) kalbą, – Baltistica, XXII (1), 64–65.
- Zinkevičius Z., 1987, Lietuvių kalbos istorija, II, Iki pirmųjų raštų, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1988, Lietuvių kalbos istorija, III, Senųjų raštų kalba, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1994, Lietuvių kalbos istorija, VI, Lietuvių kalba naujausiais laikais, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1995, Über die Sprache der ältesten litauischen handschriftlichen Texte, – Linguistica Baltica, IV, 83–91.
- Zinkevičius Z., 1997, Die sprachlichen Grundlagen der Schriften von Martynas Mažvydas, – Litauisches Kulturinstitut. Jahressang 1997: Suvažiavimo darbai, Lampertheim, 59–72.
- Zinkevičius Z., 1998a, Das Problem der litauischen handschriftlichen Texte bis Mažvydas, – Baltistik: Aufgaben und Methoden, hrsg. von A. Bammesberger, Heidelberg, 145–150.
- Zinkevičius Z., 1998b, Linguistic Sources of Martynas Mažvydas' Writings, and Manuscript Texts Before Mažvydas, – Martynas Mažvydas and Old Lithuania, Vilnius, 101–123.
- Zinkevičius Z., 1999, Terminai, kurie nepainiotini. Kuršių, kuršininkų, naujoji kuršių, nerijos kuršių ar kopininkų kalba? – Darbai ir dienos, X, 55–58.
- Zinkevičius Z., 2002, Rinktiniai straipsniai, I, Vilnius.